

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

**KATEDRA SOCIOLOGIE, ANDRAGOGIKY A KULTURNÍ
ANTROPOLOGIE**

BARIÉRY PRO SOCIÁLNĚ VYLOUČENÉ NA TRHU PRÁCE

Bakalářská diplomová práce

Obor studia: Andragogika v profilaci na personální management

Autor: Silvie Elsnerová

Vedoucí práce: Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.

Olomouc 2018

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci na téma „*Bariéry pro sociálně vyloučené na trhu práce*“ vypracovala samostatně a uvedla v ní veškerou literaturu a ostatní zdroje, které jsem použila.

V Olomouci dne. 29. 3. 2018

Podpis

Anotace

Jméno a příjmení:	Silvie Elsnerová
Katedra:	Katedra sociologie, andragogiky a kulturní antropologie
Obor studia:	Andragogika v profilaci na personální management
Obor obhajoby práce:	<i>andragogika, andragogika v profilaci na personální management, kulturní antropologie, religionistika, řízení vzdělávacích institucí, sociální práce, sociologie – jeden z uvedených</i>
Vedoucí práce:	Mgr. Jaroslav Šotola, Ph.D.
Rok obhajoby:	2018

Název práce:	Bariéry pro sociálně vyloučené na trhu práce
Anotace práce:	Práce je zaměřená na případovou studii rodiny, která se dlouhodobě potýká s nezaměstnaností a částečným sociálním vyloučením. Ukazuje, jaké problémy musí řešit ve své současné situaci a jaké řeší při plánování vstupu na trh práce. Na jejím příkladu ukazují, jak jsou provázány potíže, se kterými se musí potýkat a také to, že některá institucionální opatření, přijatá právě pro návrat na trh práce, nemohou využívat; naopak, ji v situaci chudoby de facto udržuje.
Klíčová slova:	exekuce, chudoba, nezaměstnanost, nízké vzdělání, sociální dávky, sociální vyloučení, úřad práce, zadluženost
Title of Thesis:	Barriers for socially excluded in the labor market
Annotation:	The bachelor thesis focuses on the case study of a family who deals with long time unemployment and partial social exclusion. It shows the obstacle they have to overcome in their present situation and what they have to consider when planning to enter the labour market. The case study shows, how different obstacles are intervowen together and also, that some of the institutional measures are of no use for them; on the contrary, they de facto keep her in the poverty.

Keywords:	execution, poverty, unemployment, low education, social benefits, social exclusion, labour office, indebtedness
Názvy příloh vázaných v práci:	0
Počet literatury a zdrojů:	47
Rozsah práce:	65 s. (91 660 znaků s mezerami)

Poděkování:

Chtěla bych poděkovat svému vedoucímu práce, Jaroslavu Šotolovi, Ph.D. za odborné vedení, cenné rady a motivační přístup, které mi spolu s jeho vstřícností velmi pomohly při zpracování této práce.

Dále patří díky mým přátelům - Mgr. Denise Sedláčkové, Mgr. Adamu Fialíkovi a Mgr. Markétě Musilové za jejich pomoc a odborné rady a inspirující přátelství.

Obsah

Úvod.....	8
1 Výzkum	10
1.1 Metoda výzkumu.....	10
1.2 Představení rodiny	12
2 Sociální vyloučení	20
2.1 Historický kontext v ČR.....	20
2.2 Aktuální situace	21
2.3 Nestandardní bydlení jako znak vyloučení	22
2.4 Sociální vyloučení a etnicita	25
3 Nezaměstnanost.....	26
3.1 Trh práce	26
3.2 Nezaměstnanost.....	26
3.3 Dostupnost práce	29
4 Vzdělání	32
4.1 Nízká vzdělanost jako bariéra zaměstnanosti	32
4.2 Transgenerační přenos chudoby skrze vzdělání.....	34
4.3 Gender, vzdělání a nezaměstnanost	36
4.4 Etnicita, vzdělání a nezaměstnanost	37
5 Zadluženost	40
5.1 Zadluženost jako bariéra na trhu práce	40
5.2 Exekuce.....	41
5.3 Exekuce daňového bonusu.....	44
5.4 Exekuce účtu.....	46
5.5 Insolvence – jako překonání bariéry předlužení	47
6 Aktivní politika zaměstnanosti.....	49
6.1 Úřad práce.....	49
6.2 Povinné kurzy	50

6.3	Poukázky.....	51
6.4	Veřejná služba	52
6.5	Nová úprava dohod o provedení práce	53
6.6	Práce mladých v rodinách v hmotné nouzi	55
Závěr		57

Úvod

Chudoba, ať už ji nazveme jakkoli, provází lidstvo od nepaměti a stejně tak snahy ji vyřešit a dosáhnout sociálního smíru. Být chudý znamená „*ocitnout se v nežádoucí či negativní situaci neakceptovatelného stavu věcí.*“ (Možný, Mareš, 1995, s. 33). V pozdním středověku se začalo rozlišovat, kteří chudí si podporu zaslouží a kteří ne. Chudinská podpora se začala stávat prostředkem disciplinace (Halířová, 2013). Tato optika se v podstatě nezměnila - i dnes, stejně jako tehdy, se při řešení otázky pomoci chudým (dnes ohroženým sociálním vyloučením nebo sociálně vyloučeným) používají pojmy jako „zavinil - nezavinil“, „snaží - nesnaží se“, „chce - nechce pracovat“.

Dlouhodobě nezaměstnaní práceschopní lidé jsou ve veřejném diskurzu označováni za parazity společnosti, která práci hodnotí jako základní povinnost každého člověka. Pracovní pozice je zároveň výrazným faktorem, který určuje sociální status jednotlivce. Nepracujícího člověka se stát snaží do pracovního procesu začlenit různými podpůrnými pobídkami, ale také tlakem a sankcemi, které mohou mít na život nezaměstnaného fatální dopad. Přestože existuje velké množství odborných prací a výzkumů, zabývajících se problémy chudoby a sociálního vyloučení, společenský diskurs, na němž se podílí i politická reprezentace, se vymezuje proti chudobě jako něčemu, co je třeba potrestat a donutit ty, kteří se dlouhodobě vyhýbají práci, aby se zapojili do pracovního trhu. Méně se však hovoří o tom, zda je či není vstup do pracovního poměru pro domácnost výhodný. Pracovat je ctností a zejména ti, kteří měli více štěstí a práci mají, mívají tendence disciplinovat ty, kteří podobné štěstí neměli.

V této práci ukáži na příkladu členů jedné rodiny, s jakými bariérami se lidé žijící v chudobě setkávají při zvažování, zda přijmout zaměstnání. Příběh

členů rodiny se prolíná celou prací a ilustruje dopady strukturálních a systémových procesů na každodenní život. Zaměřuji se na popis životních strategií v zajištění základních potřeb v situacích, kdy jejich manévrovací prostor je velmi úzký. Základní výzkumnou otázkou tedy je: **Jaké bariéry brání vstupu na trh práce u dlouhodobě nezaměstnaných?** Tato mikrosonda ukazuje, že chudoba (a s ní spojené sociální vyloučení) je komplexní problém, který často nemá jednoduché řešení v podobě získání zaměstnání.

1 Výzkum

1.1 Metoda výzkumu

Vzhledem k tomu, že mi v této práci jde nikoliv o obecné závěry, ale o hloubkové porozumění tomu, co vstupuje do rozhodování o zaměstnanosti, využívám zde kvalitativního výzkumu a konkrétně případové studie. Ta může, na rozdíl od statistických metod ukázat, jaké konkrétní problémy musí být brány v potaz v rodině, která je dlouhodobě závislá na dávkách sociální podpory. Jak uvádí Hendl, „jde o detailní studium jednoho případu nebo několika málo případů“ (Hendl, 1997, s. 104). Tento konkrétní záběr na jednu rodinu umožňuje do hloubky pochopit významy a racionalizace, které rodina využívá při rozhodování. Zároveň je případová studie omezující – její závěry nelze generalizovat, případ nemusí obsahovat všechny možnosti a všechny překážky, kterým čelí jiní dlouhodobě nezaměstnaní. Vzhledem k cílům práce však toto není překážkou.

S rodinou se znám od roku 2010 - jako sociální pracovnice NNO. Postupem času jsme otvírali i jiná témata než jen ta, se kterými rodina potřebovala nějakou pomoc. Od roku 2015 jsme se setkávali i v rámci tzv. komunitní práce. Po celou dobu mé práce s touto rodinou jsem si vedla poznámky k jejich individuálnímu plánování, pozorovala rodinný vývoj a vyhodnocovala spolupráci zejména ve smyslu zkompetentňování rodiny. Informace, které z různých zdrojů dostávají (ať už z médií, ÚP, nebo ode mě a jiných sociálních pracovníků), si dokážou dobře propojit a v průběhu naší spolupráce se stále více rozvíjela jejich schopnost posuzovat dopady jednotlivých systémových opatření na svůj život. Nejde tedy o studii rodiny, která by byla nedotčená různými sociálními opatřeními či o nich měla jen minimální povědomí. Naopak mají informace, které mohou zhodnotit vzhledem ke svým zkušenostem, situaci a své představě o životě. Z důvodu

ochrany soukromí jsou jména změněna, v této případové studii budu říkat rodičům Adam a Eva.

Rodina souhlasila s rozhovory vedenými mimo čas určený k sociální práci. Postupně jsme tedy vedli několik rozhovorů; u některých byla přítomna jen Eva, u některých oba, někdy se připojila matka Adama nebo jeho švagrová – to vše se souhlasem nebo přizváním Evy. Některým rozhovorům byly přítomny i děti Adama a Evy. Mají osm dětí, z nichž šest žije s rodiči a z nich pět chodí do základní školy. Děti jsem se v přítomnosti rodičů dotazovala zejména na jejich plány týkající se vzdělávání a jejich představy o profesním směřování.

Rozhovory jsem vedla v neformální atmosféře, oba dotazovaní věděli, co je cílem mého výzkumu. Ve výzkumu jsem dále pracovala s poznámkovým aparátem, který byl vytvořen za dobu naší spolupráce jako terénní pracovnice a klientů a ze kterého vycházím zejména v popisech životních okolností rodiny. Věnovala jsem pozornost i správnému porozumění kladených otázek a vyjasňování tak, abychom si dobře porozuměli (Disman, 2002 s. 57).

Při rozhovorech a zúčastněném pozorování jsem se soustředila na následující otázky:

- Jaká byla jejich motivace ke vzdělání v době, kdy sami byli dětmi?
- Pozorují oni sami u svých známých a rodiny, že ti, kteří mají vzdělání vyšší než základní, jsou profesně úspěšnější? (tyto otázky chápu jako důležité vzhledem k problému generačního přenosu chudoby skrze vzdělání (viz kapitola 4.2.)
- Co znamená být profesně úspěšný?
- Jaké jsou jejich zkušenosti z legální a nelegální práce? Jaké vidí výhody a nevýhody? (tyto otázky mi měly pomoci odpovědět na

otázku, jak sami chápou úspěch a zda je spojen s legální či nelegální prací)

- Jak jsou na tom s předlužeností a jakou roli hraje v jejich rozhodování nechat se zaměstnat?
- Bylo by zaměstnání jednoho nebo obou pro ně ekonomicky výnosné? Jaký plat by museli pobírat, aby se jim práce vyplatila? (tyto otázky jsou velmi důležité pro pochopení ekonomické ne/výhodnosti zaměstnaneckého poměru)
- Jaký finanční dopad by měla situace prvního měsíce pro ztrátě zaměstnání a nové evidence na ÚP? (tuto otázku jsem pokládala za důležitou proto, že při křehké finanční situaci je každá změna velmi ohrožující)
- Jaké zkušenosti mají s APZ? (tato otázka je relevantní z toho důvodu, že oba jsou dlouhodobě v evidenci uchazečů o zaměstnání ÚP, ačkoli využili některý z nástrojů aktivní politiky zaměstnanosti)

V průběhu rozhovorů jsem se zaměřovala na otázku: co by pomohlo? Právě tato témata spolu s dlouhodobou znalostí situace rodiny mi umožnila hloubkovou sondu do postavení rodiny, která je kvůli svému znevýhodnění vytlačována na okraj společnosti.

1.2 Představení rodiny

Adam a Eva tvoří pár od roku 1997, mají spolu osm dětí, z toho sedm je nezletilých, šest ve vlastní péči. Oba jsou v evidenci uchazečů o zaměstnání úřadu práce a to dlouhodobě. Žijí v obecním bytě ve městě střední velikosti na Moravě.

Adam je čtyřiačtyřicetiletý muž, Slovák, české občanství má od roku 2000. Je z mnohočetné rodiny; má čtyři sestry a dva bratry. Otec zemřel, měl základní vzdělání, matka, která žije ve stejném domě jako Adam s rodinou, je

dlouhodobě v evidenci uchazečů o zaměstnání (v současné době je sankčně vyloučená) a je v podstatě negramotná. Ze sourozenců nikdo nedokončil učiliště, na které nastoupil po základní škole. I Adam má jen základní vzdělání. Jeho matka říká, že chtěla, aby se vyučil, „ale on už prostě nechtěl do školy chodit“.

Eva je sedmatřicetiletá žena, Češka. Nevychoval ji biologický otec, ale další manžel matky, se kterým měla další dvě děti - bratra a sestru Evy. Bratr je vyučený natěrač a má práci. Sestra má základní vzdělání a nepracuje. Sama Eva byla ve svých jedenácti letech umístěna do dětského domova, protože, jak uvádí, její nevlastní otec ji už doma nechtěl, bil ji. V dětském domově byla až do svých osmnácti let, vychodila zde dvouletou rodinnou školu.

Adam a Eva se seznámili, když bylo Evě čtrnáct let. V šestnácti porodila první dceru. Nebylo jí umožněno, aby ji měla u sebe v dětském domově a úřady se klonily k umístění dítěte v kojeneckém ústavu. S tím Eva nesouhlasila, dohodla se se svou matkou, která si dítě vzala k sobě. Adam jí v té době nemohl pomoci, byl právě ve výkonu trestu. Když Eva dovršila plnoletost, vrátila se domů a začali žít jako rodina. Postupně porodila dalších sedm dětí, se kterými byla doma. Adam byl v době od svých osmnácti do dvaatřiceti let často ve vězení za majetkovou trestnou činnost. Eva jeho tehdejší chování popisuje následovně: „neměli jsme kde být, toulali jsme se s děckem. Vždycky jsme byli pár dní někde, ale pak jsme zas museli jít. Neměli jsme žádné peníze, neměli jsme kde bydlet. Adam měl podanou žádost o byt, ale i když byl na prvním místě, nedali mu ho. Pak nás k sobě přihlásila jeho sestra, a potom teprve dostal ten byt. Co bydlíme, už nic neudělal, jen se o nás potřeboval postarat.“

Nejstarší dcera, která se narodila, když byla Eva v dětském domově, se nevyučila; nyní je už matkou malého syna. Další dceři je šestnáct let a právě porodila své první dítě. V době, kdy chodila na základní školu, byla

rozhodnutím soudu umístěna v dětském domově pro záškoláctví – ačkoli se rodiče snažili ji motivovat a kontrolovat, nebyli úspěšní a nedokázali jejím útěkům ze školy zabránit. Dívku školní vzdělání naprosto nezajímá a debatu o eventuální možnosti jít na střední školu nebo odborné učiliště naprosto odmítá. Nyní je doma, v bytě rodičů a se péčí o miminko jí pomáhá Eva. Touží po tom, aby mohla s dítětem a partnerem bydlet sama, ale taková možnost je pro ně zatím finančně nedostupná.

Další děti – synové, jsou žáky základní školy a rodiče doufají, že jejich vzdělání neskončí ukončením povinné školní docházky. Eva se snaží jejich přípravu nezanedbávat, s každým dítětem se učí a připravuje do školy, využívá pro ně dostupných možností doučování v těch předmětech, které sama neovládá, jako je angličtina. O vzdělání dětí má jen vágní představu. Říká, že by chtěla, aby se synové vyučili, pokud jim to půjde ve škole: „někdy jim to jde a někdy na to kašlou“. O vzdělání zakončeném maturitou pro ně zájem nemá, protože to pokládá za zbytečné. O vyšším vzdělání vůbec neuvažuje. Nejstarší dcera se dobře učila, měla podanou přihlášku na policejní školu, ale pak otěhotněla a do školy nenastoupila. Eva říká, že si nepředstavovala, že dcery budou tak brzo matkami: „myslela jsem, že se vyučí a budou si užívat života“.

Sami synové obdivují šikovnost otce a odvozují svá přání a profesní plány částečně z jeho vzoru. Adam je i v komunitě známý schopností „opravit všechno, co opravit jde“. Umí pracovat s elektronikou a opravovat například poškozené mobilní telefony. Ví si rady s běžnými opravami, umí si v mnoha situacích poradit. S kamarády se domlouvají na pomoci, když je něco potřeba udělat či například odstěhovat nebo opravit.

Děti se vždy snaží dospělým pomáhat. Adam je také k práci často přibírá, jak říká Eva: „dřív je ke všemu bral a teď, i když by chtěl mít chvíli klid, nedají mu pokoj a pořád se do všeho cpou.“ Nejstarší syn chce být

automechanikem, desetiletý kuchařem, o rok mladší popelářem nebo někým, kdo v práci uplatňuje bojové sporty. Nejmladší synové chtějí být zedníkem a malířem pokojů. Priority se ale mění – nejstarší syn má aktuálně problémy ve škole, kam nechce chodit a přestává se mluvit o tom, že bude pokračovat ve vzdělávání a rodiče zaměřují svou pozornost na to, aby alespoň dokončil základní školu.

Rodina bydlí v obecním bytě. Do roku 2012 bydleli v jednopokojovém městském bytě s prostornou kuchyní, jehož nájemcem byl Adam. V době, kdy byl ve výkonu trestu, Eva nějakou dobu nepobírala sociální dávky a do práce nemohla jít, protože měla malé děti: „na sociálce chtěli, abych udala Adama, že neplatí výživné. Tak to jsem odmítla udělat, takže jsem pak neměla nárok na některé dávky“. Neplatila tedy nájemné, protože prioritou bylo nakoupit jídlo pro děti a hrozba eventuálního vystěhování nebyla tak intenzivní jako to, že by děti mohly mít hlad. Dluh za nájemné se vyšplhal na necelých dvacet tisíc korun. V té době město, jako majitel domu, rozhodlo o jeho demolici pro špatný technický stav. V místním tisku se o něm psalo jako o domu hrůzy a neplatičů – neplatičem ve skutečnosti byla jen Eva a to jen určitou dobu. Nájemníci dostali byty ve vedlejším domě a nakonec, po mé intervenci a po intervenci pracovníků odboru místního hospodářství byl i Evě přidělen byt – technicky totiž neplatičem byl její druh, nikoli ona. Pokud by byt nedostala, došlo by asi k roztržení rodiny – dlouhodobě se nedařilo nalézt žádný pronájem, kde by pronajímatelé nepožadovali vysokou kauci a nevyjadřovali, že romská mnohočetná rodina je pro ně nepřijatelná. Ani na ubytovnách nebylo místo. Nehledě k tomu, že pro tak početnou rodinu by úhrada za ubytování násobně přesahovala běžnou výši nájemného v obecním nebo komerčním pronájmu. Adam a Eva se společně zavázali ke splácení dluhu z předchozího nájemního bydlení.

Eva se s vděčností nastěhovala s rodinou do obecního bytu v domě vzdáleném asi dvacet metrů od jejího původního bydliště a v tomto bytě žijí dodnes. Dům byl původně postaven jako malometrážní, v minulosti v něm bydleli krátkodobě studenti či dělníci. Byt má obytnou jednu místnost velikosti asi 16 m², průchozí kuchyňku o velikosti asi 3m², předsíňku a sociální zařízení a balkon. Vybavení tvoří skříň s oblečením, stolek a rozkládací gauče na spaní, víc se do bytu nevejde. Děti spí po třech v postelích, nejmladší s rodiči, otec někdy na matraci na zemi. V bytě není psací stůl, ani žádné místo, kde by bylo možné mít soukromí. Nemají počítač, ale starší děti mají mobilní telefony, které otec umí opravovat a v jednom rohu pokoje se dá připojit na nezašifrovanou Wi-Fi. Rodina, jako jediná v domě, který je považován za nepříjemný, hlučný a špinavý, nemá ambici se z něj odstěhovat, jak deklarují všichni ostatní. „S tolika klukama? Všichni by si na nás stěžovali, kdybysme se přestěhovali.“ Snaží se uklízet i kolem domu i v domě – udržuje čisté své patro, protože „ta uklízečka neuklízí“.

Eva se stará o celý chod domácnosti; hospodaří s penězi, má přehled o příjmech a výdajích, náročnější výdaje plánují s Adamem společně. Eva má také přehled o dluzích, nutných splátkách a platbách. Každý měsíc je nutné kromě nájemného a poplatků spojených s bydlením uhradit splátky za dluh na komunálním odpadu a splátku za dluh na nájmu na starém bytě, který se Eva s Adamem zavázali splatit. Jistina dluhu činí necelých dvacet tisíc korun, byl vymáhán exekučně a na poplatcích, úrocích z prodlení a nákladech řízení věřitele a exekutora činí nyní asi osmdesát tisíc korun. Exekuce byla zastavena pro nemajetnost, dluh však stále existuje, a protože zastupitelé a úředníci města posuzují Adama a Evu společně, komplikuje jim vyjednávací pozici při jednání s městem o přidělení většího bytu. Plánem je po postupném uhrazení jistiny požádat město o odpuštění poplatků z prodlení, což by dluh radikálně snížilo.

Eva se dlouhodobě snaží získat větší byt, kterých je nedostatek. Město má navíc tendence stěhovat chudé na jedno místo. Proto jsme začali vyjednávat o možnosti zvětšení jejího bytu spojením se sousedním, stejně velkým bytem. Každým pozdě uhrazeným nájemem nebo nezaplacenou splátkou se ale Evina pozice komplikuje. Její nájemní smlouva je vždy na rok. V roce 2015 jí nebyla prodloužena smlouva, protože vynechala několik splátek na dluhu za komunální odpad. Tehdy bydleli asi měsíc dokonce bez právního důvodu, než město rozhodlo na základě návrhu, který jsme podali, o revokaci svého rozhodnutí. Pro město jsem tehdy zpracovávala se souhlasem rodiny jejich rozpočet – pro osmičlennou rodinu měli po úhradě nájemného osm tisíc korun na pokrytí všech ostatních nákladů. Evě se nyní daří platit nájemné a splátky městu jen s mírnými výkyvy, takže má naději, že se Rada města bude moci zabývat jejím návrhem na zvětšení bytu. Bohužel jí byl zrušen splátkový kalendář na komunální odpad – splácela dohodnutou částku a ta byla vždy rozdělena mezi všechny děti, které měly na komunálním odpadu dluh. Jenže nízká částka rozdělena mezi několik pohledávek žádný dluh neumožňovala a Eva se tedy rozhodla splatit jeden dluh po druhém. Toto její řešení je funkční a ona už vyplatila dlužné částky za čtyři osoby. Jenže kvůli tomu, že nehradila dlužnou částku u všech osob, byl jí splátkový kalendář zrušen. Evu tedy čeká znovu jednání o novém splátkovém kalendáři – intenzivně komunikuje s jedním z vedoucích pracovníků městského úřadu, který má snahu jí s vyřešením problémů s malým bytem pomoci. V polovině března tohoto roku došlo konečně, po více než roce vyjednávání, k projednání návrhu na zvětšení bytu na Radě města a ta tento návrh za podpory onoho vedoucího pracovníka a také za podpory jednoho z místostarostů, návrh přijala. Pokud bude Eva vůči městu dodržovat své závazky, má naději, že se prostor pro její rodinu zvětší.

Oba partneři jsou zadlužení. Kromě dluhu na nájemném, mají ještě dluhy na komunálním odpadu, které postupně splácí. Tyto dluhy nejsou vysoké, ale i drobné splátky jsou pro rodinu zatěžující. Oba mají exekuce; Adam na zdravotním pojištění za několik období, kdy byl sankčně vyloučen z evidence uchazečů o zaměstnání, Eva dluh z krátkodobé půjčky, oba u dodavatelů elektřiny. Ta je nyní napsaná na jejich příbuzného. Splácí jen dluhy vůči městu. Musejí nad svým hospodařením velmi přemýšlet. Eva plánuje co uvařit a vaří levná jídla, která nasytí celou rodinu (kluci jsou ve věku, kdy mají neustále hlad). Rodině se vyplatí jít do supermarketu před zavírací dobou pro levnější pečivo, nebo produkty v akci, či na nákup v místním obchodě se zlevněným jídlem. Lepší oblečení děti dostávají jako dárky k narozeninám nebo na Vánoce, nakupuje se u trhovců nebo v second handech. Je nutné nakupovat dětem věci tak, aby žádné nebylo ukrivdění. Eva musí věci, jako je vybavení do školy, nakupovat postupně a s rozmyslem tak, aby využila všech akčních nabídek; „jen věci do výtvarné výchovy mě stojí šest stovek pro každého“.

Eva hodnotí svůj život jako vcelku spokojený. Vždycky chtěla mít velkou rodinu a děti jsou pro ni nejdůležitější. Musí se potýkat s mnoha starostmi, ale všechny je může sdílet s partnerem, řešení větších problémů spolu vždy probírají: „jsme spolu víc jak dvacet let a pořád si máme co říct“. Eva se nyní stará i o dospělého Adamova syna z předchozího vztahu. Je ochotná pomáhat, zaměřená na starost o své blízké. Do budoucna si přeje, aby byly děti zdravé a šťastné, aby měly doma více místa. Kdyby to šlo, ráda by šla pracovat, ale zatím neví, jak by to s dětmi zvládla.

Finančně je rodina závislá na dávkách sociální podpory. Pokud trvá, že jsou oba v evidenci uchazečů o zaměstnání, dostávají měsíčně tyto dávky:

Příspěvek na živobytí cca 13.400,-- (9.400,-- v hotovosti a 4.000,-- v poukázkách,

přídavky na děti	2.700,--,
příspěvek na bydlení	pohybuje se různě od 50 do zhruba 1.300,-- a
doplatek na bydlení	nejčastěji kolem 2.000,-- měsíčně, občas to je i 4.000,--.

Dávky jsou vypláceny v různých termínech a v závislosti na tom, jaké má rodina náklady. Je tedy obtížné se zcela přesně dobrat k tomu, s kolika penězi měsíčně rodina může hospodařit. Jak řekla Eva v rozhovoru na toto téma: „Podívejte, vy tomu nerozumíte, nemůžete se ptát na to, kolik máme peněz na měsíc. Přijde dávka na živobytí, já z toho zaplatím nájem. Pak jdu na úřad, ukážu, že jsem to zaplatila a oni mi vypočítají dávky na bydlení a z toho já pak udělám nákup. Teď jsem platila dva nájemy zaráz, tak jsme měli vysokej doplatek, protože jsem měla vyšší výdaje. Ale zhruba se dá říct, že kolem sedmnácti tisíc.“

Nezbytnými náklady jsou nájemné a služby spojené s bydlením ve výši 7.900,--, splátky za dluh na komunálním odpadu a dluhu vůči městu za předchozí nájemní vztah ve výši dohromady 1.000,--. Na běžné výdaje tedy zbývá asi osm až devět tisíc korun měsíčně.

2 Sociální vyloučení

2.1 Historický kontext v ČR

Města a obce se od nepaměti snažily vyřešit potíže s chudinou zejména restriktivními opatřeními. S industrializací a přesunem lidí do měst začal vznikat problém s tím, že chudina byla velmi vidět, což vadí bohatším spoluobčanům. Důsledky chudoby se správní orgány snažily mírnit tím, že vylučovaly chudé z měst na okraj a podobně jako dnes, je vyklízely z dohledu bohatších spoluobčanů. Kumulace majetku na jedné straně ale podle Kellera (1993) zároveň znamená nárůst počtu osob žijících pod hranicí bída.

Komunistický režim se svými zásahy řízené ekonomiky nezaměstnanost tak, jak ji chápeme dnes, neznal. Po roce 1990 se však u nás začal tento problém objevovat s přechodem k tržnímu hospodářství. Postupně se tedy ukazovala nutnost řešit nezaměstnanost jako závažný problém, jehož řešení bylo ve veřejném zájmu.

Musil ve své knize *Ráda bych vám pomohla, ale...* (2004) vymezuje veřejný zájem jako takový, „jehož obecné prospěšnosti lidé věří“ a popisuje jej mimo jiné právě na příkladu udržení chudoby v určitých mezích. Na dalším příkladu – domácího násilí v rodinách – popisuje, že aby mohlo být pomoheno všem, kteří to potřebují, je třeba být v konfrontaci s jejich situací. To může být pro ty, kteří se snaží pomoci a dosáhnout rovnováhy veřejného zájmu, frustrující. (Musil, 2004, s. 148 – 149). Stejně tak frustrující, jako být v konfrontaci s lidmi, kteří nemají dostatek prostředků pro obživu, nebo nějakým způsobem narušují představu o „správném“ přístupu k životu. Společnost prostřednictvím svých volených zástupců, kteří mají reprezentovat většinové názory svých voličů, pak hledá způsoby jak odstranit negativní důsledky sociální stratifikace co nejefektivněji.

2.2 Aktuální situace

Materiální deprivace, prostorové a sociální vyloučení včetně omezeného přístupu k lékařské péči či politické participaci, nevzdělanost – to vše je znakem chudoby. Chudoba je devastující a těžko se z ní dá vymanit. Navíc existuje jakési přesvědčení, že chudí si za svou chudobu mohou sami a je třeba je za ni potrestat. Vyjádření politiků v této věci bývají restriktivní – vedou ke kontrole a snižování sociálních dávek a zavádění veřejné služby, nebo podobných projektů. Domnívám se, že na základě prostého pozorování lze konstatovat, že ve skutečnosti žádné z těchto opatření nevede ke zmírnění chudoby nebo k sociálnímu začlenění, ale k ostrakizaci chudých jako těch, kteří mají eminentní zájem okrádat stát, tedy „nás všechny, kteří řádně pracujeme“. Většina těch, kteří se nejvíce vymezují proti tomu, že lidé dlouhodobě nezaměstnaní dostávají od státu pomoc, sama čelí hrozbě pádu do chudoby. *„Lidé, kteří si zatím ještě drží jakkoliv nejistou práci, mají pocit, že jak ti nad nimi, tak také ti pod nimi, žijí na jejich úkor. Ze všech stran se cítí být ohroženi ohledně toho mála, co jim zbývá. S velkým despektem pohlíží na ty, s nimiž trh práce už nepočítá. Domnívají se, že tito lidé žijí na jejich účet, považují je za parazity.“* (Keller, 2010, s. 95)

Sociální vyloučení znamená nedostatek kontaktů mimo vyloučenou lokalitu, zhoršený přístup ke službám a institucím. *„Fakticky znamená život v chudobě, bez účasti na trhu práce (u mladých lidí bez účasti na systematickém vzdělávání), bez přiměřeného bydlení, bez dostatečného příjmu, obvykle v izolaci či v malé skupině podobně deprimovaných lidí pohybujících se na okraji společnosti.“* (Matoušek, 2003, s. 217). Nejde tedy „jen“ o nedostatek materiálních zdrojů, důsledky chudoby jsou daleko rozsáhlejší.

Hirt a Jakoubek uvádějí, že pojem sociální vyloučení se začal používat v 80. a 90. letech v západoevropských zemích zejména proto, aby zastoupil výraz „chudoba“, který evokuje pouze nedostatek hmotných zdrojů, ale dostatečně

nezohledňuje důležité kritérium kvality sociálních vztahů.(Hirt, Jakoubek, 2006). V současné společnosti jsou sociálně vyloučenými především ti, kteří nesou důsledky přisouzené etnicity; jak uvádí Šotola *„jasně identifikovatelná menšina se tak stává snadným zástupným terčem nespokojenosti části místních obyvatel“* (Šotola, 2013, s. 62), dále pak lidé s nižšími schopnostmi se učit a přizpůsobovat, nemocní a osamělí lidé, jejichž sociální status je tak nízký, že vzdělání a slabý sociální kapitál jim znemožňují dostatečně participovat na ovlivňování jejich prostředí.

U nás se pojem sociální vyloučení stal synonymem pro Romy a v naší politické kultuře se objevuje téměř vždy s negativní konotací v tom smyslu, že sociálně vyloučení občané nechtějí pracovat, zneužívají sociální dávky. Po posledních parlamentních volbách se do dolní sněmovny dostalo politické hnutí, které je již otevřeně pojmenovává jako „parazity“. Dříve byl takovým výrazem „neplatič“ – ten se stal synonymem pro „Rom“ (Hirt, Jakoubek, 2006) a také výraz „nepřizpůsobivý“, který se objevoval v minulé dekádě – všechny tyto výrazy jsou opisem pro ty „jiné“. Byť je v kontextu České republiky sociální vyloučení spojováno s Romy (a i tato práce se věnuje romské rodině), je zde důležité zmínit, že se týká samozřejmě i jiných skupin obyvatel a nelze ho proto zaměňovat s etnicitou.

2.3 Nestandardní bydlení jako znak vyloučení

Nestandardní bydlení je jedním ze základních aspektů sociálního vyloučení. Po změně politického systému a přechodu na tržní hospodářství byla většina bytového fondu privatizována. Chudí, problematičtí obyvatelé byli odsunováni do prostorově vyloučených lokalit, lacinějších forem bydlení. Ti,

kteří nebyli schopni si ani takové bydlení udržet, skončili na ubytovně, což pro ně de facto znamená bezdomovectví.¹

Časem vzniklé prostorově sociálně vyloučené lokality na periferiích měst doplnily vyloučené lokality sousedící s prostředím, které vykazuje všechny známky blahobytu. Jednotlivé části měst se tak potýkají s domy či ulicemi, kterým se většina lidí vyhne, protože chudoba není jen o nedostatku, ale i o životním stylu a strategiích, které bohatá část obyvatel nerada vidí. *„Uvnitř regionů i uvnitř jednotlivých měst tak existují deprivované oblasti osídlené deprivovaným obyvatelstvem. Někdy se o nich hovoří jako o kapsách chudoby.“* (Mareš, 1999, s. 39)

Keller soudí, že otázka bydlení s otázkou nezaměstnanosti souvisí velmi úzce: *„Neplnohodnotná práce střídaná kratšími či delšími obdobími nezaměstnanosti vede dříve nebo později k problémům s bydlením. Získat vlastní bydlení, udržovat ho v dobém stavu a dále zhodnocovat je možné jen při pevném zaměstnání. Sezónní práce je neslučitelná jak s pořízením, tak s udržováním solidního bydlení. Proto vede zhoršování pracovních kontraktů od konce 20. století k opětovnému vynoření bytové otázky dobře známé ze století devatenáctého. Nejistá práce umožňuje pořídit si pouze nejisté bydlení. Lidé, kteří jsou nuceni hledat si lacinější byty, se koncentrují ve čtvrtích, jež bývají odříznuty od center měst a mají nevyhovující občanskou vybavenost. To jim zpětně snižuje možnost najít si dobrou práci, ale ohrožuje také rodinný život a komplikuje péči o zdraví i péči o vzdělání potomků.“* (Keller, 2010, s. 97)

Intenzivní snaha Adama a Evy vyřešit problém s bydlením, naráží právě na jejich potíže s dluhy a nezaměstnaností. Osmičlenná rodina, která žije v malometrážním bytě; obytnou místnost tvoří pokoj menší než 20m²,

¹Bezdomovectví neznamená jen to, že člověk nemá domov, ale v širší definici jako nestabilní a substandardní bydlení, kde je rodina výrazně ohrožena jeho ztrátou. Tato definice byla použita například při sčítání rodin v bytové nouzi v Brně v roce 2016.

průchozí kuchyňka, chodba a sociální zařízení, vše projektované pro bydlení jedné, maximálně dvou osob (a Eva pomáhá ještě své druhorozené dceři, která není plnoletá a má dítě – z tohoto důvodu, i když s rodinou oficiálně nebydlí, je v bytě velmi často), je vystavená tlaku zhoršování rodinných vztahů. Děti se vůči sobě projevují často nepřátelsky, pokud jsou spolu dlouhou dobu v bytě. Nikdo nemá soukromí, když jej potřebuje. Všechny vztahy, problémy, pocity a nálady jsou v rodině veřejné. To eskaluje i drobné neshody do dlouhodobých těžko řešitelných problémů ve vztazích mezi dětmi.

Na komerční pronájem rodina nedosáhne. Jednak nemá potřebné finanční prostředky na úhradu kaucí a ev. i provizi realitní kanceláři, jednak pro romskou rodinu je velmi obtížné získat bydlení na komerčním trhu s byty i kvůli předsudkům pronajímatelů.

Obecní byty obec nemá, protože téměř celý bytový fond privatizovala. V tomto roce se ještě chystá doprivatizovat několik bytů. Byty, které nabízí k pronájmu, se snaží prioritně nabízet ve výběrovém řízení, kde vyhrává ten, kdo nabídne nejvyšší cenu za m² pronájmu. Dávky určené na bydlení ale stanovuje ÚP normativně podle vlastních tabulek, kde je uvedeno nájemné v místě obvyklé a nájemné obecního bydlení. Některé ÚP používají k porovnání pro výpočet dávek uvedená data pro obecní bydlení, protože ta jsou nižší. I když by vzhledem k počtu osob byl příspěvek této rodiny dostatečně vysoký, je zde ještě podmínka složení kaucí ve výši trojnásobku nájemného a služeb. Eva k tomu dodává, že by si s Adamem mohli říct, že podobný byt mohou platit ze sociálních dávek, ale nikdy by nedali dost peněz dohromady na to, aby zvládli zaplatit kauci. Kauce, pokud člověk bydlí v obecním bytě dlouhodobě, se nevrací. Ve skutečnosti jde tedy o poměrně velkou část finančních prostředků, které pronajímatel shromažďuje a ke kterým se člověk nedostane po celou dobu, co pronájem využívá. Chce-

li v bytě zůstat dlouho, je to dost peněz, které v podstatě odevzdá a nemůže s nimi disponovat. Město má navíc v podmínkách přidělení bytu klauzuli, že žadatel musí doložit potvrzení, že je v pracovním nebo obdobném poměru po dobu dvanácti měsíců od podání nabídky. Tak vysokopražové podmínky v podstatě vylučují část obyvatel z možnosti bydlet v obecním bytě. Nastavení takových podmínek může vzbudit dokonce dojem, že byly takto formulovány účelově, aby se chudí obyvatelé do města nestěhovali. Sociální bydlení stále není ukotveno jasně zákonem a města tak nakládají s tímto pojmem velmi volně, bez akcentu na zajištění důstojných životních podmínek občanů.

2.4 Sociální vyloučení a etnicita

V tomto textu se nezabývám pouze Romy, ačkoli ti jsou chudobou ohroženi častěji, jakož i další příslušníci etnických skupin. Chudoba je totiž také spojena s diskriminací na trhu práce, bydlení, vzdělávání a dalších oblastech. Etnická chudoba je v České republice doménou Romů. (Mareš, 1995). Kromě Romů, kteří jsou nejvíce vidět, se ale týká také těch ostatních. Pojmy nezaměstnanost a chudoba nelze spojovat jen s jednou etnickou skupinou, nicméně příslušnost k etnické skupině může představovat další bariéru při vstupu na trhu práce. Vzhledem k tomu, že kvůli viditelné odlišnosti jsou Romové snadno identifikovatelní, na trhu práce se setkávají s diskriminací právě z důvodu své etnicity. Diskriminace často vychází z obecných předsudků, které se k Romům váží a z nichž některé přímo ohrožují možnost získat zaměstnání (např. nespolehlivost Romů, předpoklad, že kradou, neumí či nechtějí pracovat atd.) K tomu můžeme přičíst ještě obecně nižší vzdělání Romů, které omezuje jejich možnosti na pracovním trhu.

3 Nezaměstnanost

3.1 Trh práce

Trh práce je prostorem, ve kterém pracovní síla usiluje o pracovní místo s co nejvyšším příjmem (Jandourek, 2007). Práce se prodává a nakupuje, je lidskou přirozeností a má i integrační funkci, člověk jí přetváří svět (Buchtová, 2002). Trh práce je podobným trhem jako ostatní trhy – možnost směny v tomto období je ale regulovaná specifickými právními normami, které upravují vztah mezi zaměstnavatelem a zaměstnancem.

3.2 Nezaměstnanost

„Definice nezaměstnanosti podle Mezinárodního úřadu práce v Ženevě považuje za nezaměstnaného jen uchazeče o zaměstnání, tedy občana, který není v pracovním nebo podobném vztahu, nevykonává samostatnou výdělečnou činnost ani se nepřipravuje soustavně na budoucí povolání a požádal osobně nebo písemně o zprostředkování vhodného zaměstnání u úřadu práce v místě svého trvalého bydliště. Být nezaměstnaný neznamená „nemít práci“, ale „nemít placené zaměstnání“. (Matoušek, Kodymová, Kolářková, 2010, s. 299)

„Dominující obraz nezaměstnaných v očích veřejnosti, podporovaných často masmédií, je stále moralizující (...) Obraz nezaměstnaných jako osob žijících na úkor tvrdě pracujících daňových poplatníků a doplňujících si nelegálně svůj příjem (sociální podporu či sociální pomoc) prací v neformální ekonomice je pro veřejnost stále svůdný a rozšířený. Nepříznivý postoj značné části veřejnosti k nezaměstnaným, který je součástí jejich nevýhodného sociálního statusu, je dán mnoha důvody“. Mareš uvádí, že Cohen (1972) poznamenává, „že pro zaměstnanou populaci je snazší vyhnout se konfrontaci s realitou možné ztráty svého zaměstnání vírou, že nezaměstnanost je samé nemůže postihnout. Jsou toho názoru, že nezaměstnanost obvykle postihuje lidi, kteří se svými charakteristikami od nich samotných odlišují.“ (Mareš, 1998, s. 93)

V podobném duchu se nese i programové prohlášení současné (únor 2018) vlády v demisi, kde se mimo jiné uvádí: „Pomůžeme těm, kteří se přechodně ocitli v nepříznivé sociální situaci. Nedopustíme však, aby se závislost na pomoci státu stala životním stylem pro práceschopné lidi. Práce úřadů bude směřovat k zajištění individuální účinné pomoci.“² Politici na jednu stranu proklamují, že práce se musí vyplatit, zároveň však nezohledňují při hledání řešení nezaměstnanosti sociální situaci dlouhodobě nezaměstnaných.

Podle dat Českého statistického úřadu byla obecná míra nezaměstnanosti ve čtvrtém čtvrtletí 2017 2,8 %. To představovalo pokles oproti čtvrtému čtvrtletí 2016 o 1,2 % a lze tak hovořit o plné zaměstnanosti. Tedy stav, kdy ten, kdo chce pracovat a respektuje nabízenou mzdu, si zaměstnání vždy najde. (Mareš, 1998). Více než jeden rok je nezaměstnáno a v evidenci uchazečů evidováno 65.411 osob. Ačkoli nyní žijeme v době ekonomického růstu a téměř nulové nezaměstnanosti, lidé, jejichž pracovní pozice a úvazky jsou nestabilní, budou v době nástupu další ekonomické krize první, kteří o práci přijdou. Keller uvádí, že podle francouzských sociologů R. Castela a L. Wacquanta (Keller, 2010, 2011) je pro postindustriální společnost typický paradox snižování jistoty práce při ekonomickém růstu. *„Místo toho, aby byl solidní příjem zdrojem solidního zajištění, je minimální sociální zajištění podmiňováno ochotou vzít i špatně placenou práci“* (Keller tamtéž, s. 42.)

Práce, kterou by mohli Adam a Eva najít, je nízkokvalifikovaná: „většinou nabízí kolem dvanácti tisíc a nevíte, jak dlouho budete pracovat, než vás vyhodí.“ Chudí a nevzdělaní lidé, kteří se potýkají s prekarizovanou prací, nemají většinou jinou motivaci, než v práci vydělat peníze. To se mění až v případě, že je člověku v práci dáváno najevo, že jeho práce je důležitá a sníží se pravděpodobnost, že ho zaměstnavatel vymění nebo jeho pracovní

²https://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/programove-prohlaseni-vlady-162319/#Socialni_politika_a_zamestnanost

místo zruší. Proto Adam s Evou někdy volí příležitostné pracovní nabídky práce na černo, z níž celý příjem nehlásí úřadům, zejména když je na tom rodina velmi špatně. Jednou za čas nakoupí nutné oblečení. Bez Adamova přivýdělků by si museli vypůjčovat. Přestože Adam, stejně jako jeho přátelé, ví, že sankce za nelegální práci je vyloučení z evidence uchazečů o zaměstnání a s tím spojený pokles příjmů ze sociálních dávek, je práce na černo jediným způsobem, jak rodinný rozpočet udržet relativně v chodu. Sankční vyloučení z evidence uchazečů je daní, která se platí za to, že se člověk snaží o sebe postarat. Nepříjemný je kromě poklesu příjmů i nárůst dluhu na zdravotním pojištění, které není z čeho hradit. I době, kdy všechny příjmy z brigád hlásí úřadu práce, hrozí stále sankční vyloučení. Vyloučení z evidence uchazečů už potkalo skoro všechny jejich známé, aktuálně a ne poprvé i Adama. Vzniká mu tak dluh na nehrazeném zdravotním pojištění, které nemá z čeho platit.³ Protože práci na smlouvu nemůže najít (na pracovních pohovorech je odmítán) přivítá přivýdělek bez smlouvy. Ostatně práce za minimální mzdu by jeho situaci nevyřešila. On ani jeho přátelé se nezabývají rizikem úrazu při zaměstnání, ví, že v případě úrazu při výkonu nelegální práce nemůže očekávat žádnou nemocenskou dávku a žádnou náhradu škody. Tlak na zajištění základních potřeb rodiny, která přijde kvůli

³ Jeden z vyřazených uchazečů o zaměstnání, který byl společně posuzovanou osobou v rámci systému dávek sociální pomoci, se obrátil na sociální pracovnice města, kde bydlí i Adam s Evou s tím, že dle zákona by mu dluh na veřejném zdravotním pojištění neměl vzniknout. Jde o Zákon o veřejném zdravotním pojištění č. 48/1997 Sb., § 7 (1), písmeno f): Stát je plátcem pojistného prostřednictvím státního rozpočtu za tyto pojištěnce: *osoby pobírající dávku pomoci v hmotné nouzi a osoby s nimi společně posuzované¹⁰*, a to za podmínky, že nejsou podle potvrzení plátce dávky pomoci v hmotné nouzi v pracovním ani obdobném vztahu ani nevykonávají samostatnou výdělečnou činnost, nejsou v evidenci uchazečů o zaměstnání a nejde o *poživatele starobního důchodu, invalidního důchodu pro invaliditu třetího stupně, vdovského nebo vdoveckého důchodu, ani o poživatele rodičovského příspěvku nebo o nezaopatřené dítě*. Pracovnice tedy v tomto směru si vyžádaly potvrzení o zařazení do okruhu společně posuzovaných osob a informovaly pojišťovnu. Ta v souladu s tímto zákonem bude považovat tohoto vyloučeného uchazeče za státního pojištěnce. Jde o informaci, kterou, pokud je mi známo, sociální pracovníci neznají. Adamuvedený postup vyzkouší a bude žádat o uznání i dob minulých, kdy mu vznikl dluh na pojištění a on byl společně posuzovanou osobou v okruhu osob v hmotné nouzi. Jde o velkou šanci, o které nebyl nikdy informován ani pojišťovnou, ani úřadem práce.

sankčnímu vyloučení o část sociálních dávek, je příliš velký. „A to se ještě stává, že vám pak nezaplatí, nebo řekne, že teď nemá a dostaneme to později.“ Adam ví, že zaměstnavatel nese mnohem menší riziko než on sám, nemá ale žádný manévrovací prostor.

3.3 Dostupnost práce

Adam hledá práci stejně jako jeho známí a kamarádi hlavně přes své známé. Nabídky ÚP mu většinou nevyhovují: „posílají nás tam, kde sami ví, že cikány nechcou, plat je tam hroznej.“ Adam je nyní vyloučen z evidence uchazečů o zaměstnání pro maření součinnost, protože svým jednáním na výběrovém řízení zmařil nástup do vhodného zaměstnání. Adam k tomu říká: „Požádal jsem tu babu, aby mi pomohla s vyplněním dotazníku, že na to špatně vidím. Nepomohla mi, rovnou mně to odškrtnla a na pracáku mi řekli, že mě vyrazí. Pohádal jsem se s nima, ta ženská mně radila, ať si koupím brejle v Kauflandu, to je asi oční doktorka nebo co.“ Adam si proti rozhodnutí úřadu podá odvolání, ale moc naděje v to nekládá. Už několikrát se mu stalo, že byl na pohovoru, kde mu do doporučenky napsali, že nevyhovuje, nebo se pro práci nehodí – musí pak na ÚP vysvětlovat, jak je to možné. Eva také ví, o čem mluví: „Prosím vás, vždycky řeknou, že zavolají, posledně jsem šla na výběrko na uklízečku, jsem tu paní prosila, nezavolala, tak jsem volala já a nic, vybrala si někoho jinýho. A tak je to pořád.“

Mareš (1998) uvádí, že vysoká míra nezaměstnanosti a dlouhodobá nezaměstnanost jsou nejfrekventovanější především mezi osobami s nízkou kvalifikací, mladými lidmi, ženami, lidmi s nízkým vzděláním, členy minoritních skupin (zejména rasově, ale i kulturně či nábožensky identifikovaných), a novými imigranty.

Romové jsou nezaměstnaností ohroženi více, než kterákoli jiná sociální skupina u nás. Jde nejen o výše popsané zařazení mezi sociálně vyloučené,

ale i o jejich nízké vzdělání, a často dlouhá léta vybudované strategie přežití ve společnosti, kde nemají jinou ekonomicky realistickou možnost, než být na sociálních dávkách a vydělávat nelegální prací. Dlouhodobě nezaměstnaní proto volí strategie, které jsou pro ně ekonomicky výhodné (jako je práce na černo) a přináší jim rychlý výdělek. Tyto strategie jsou velmi často předávány potomkům. Ačkoli podle mínění většinové společnosti sociálně vyloučení dobře vědí, na co mají nárok, už Hirt a Jakoubek v knize Romové v osidlech uvádějí, že ve skutečnosti je toto povědomí velice nízké. (Hirt, Jakoubek, 2006). Není pravdivé tvrzení, že Romové mají dokonalý přehled o dávkách sociální pomoci, někteří však mají vybudovány strategie nelegální práce a silné vazby v širší rodině založené na solidaritě. To je jejich skutečným sociálním kapitálem.

Keller v knize Odsouzení k modernitě popisuje sociální kapitál a jeho budování jako jistou soukromou formu pojištění (Keller, 2015). Sociální kapitál se však liší s ohledem na ekonomickou a vzdělanostní vrstvu, do které jednotlivec přináleží. U Adama a Evy jde o kontakty, které nepřekračují sociálně vyloučenou lokalitu. Tento druh sociálního kapitálu tedy skýtá jen málo potenciálu pro sociální mobilitu. Jsou to lidé, kteří žijí podobným způsobem jako on a pracovní nabídky, které takto mohou získat, jsou příležitostné přivýdělky fyzicky náročné manuální práce za mzdu, která není v hodinové sazbě vyšší než minimální mzda. Jen velmi výjimečně se dostane k práci, která je lépe zaplacená.

Úřad práce jako motivaci pro nalezení zaměstnání i v regionech, kde je nezaměstnanost vyšší, zavedl příspěvek na podporu regionální mobility. Nejprve pro kraje Ústecký, Jihomoravský, Olomoucký, Moravskoslezský a Karlovarský, později byl rozšířen celorepublikově. O příspěvek mohou žádat lidé, kteří ji vydělají do 1,5 násobku průměrné mzdy a po podpisu pracovní

smlouvy, je-li žádost schválena, dostane až 3500,-- měsíčně. To ale až po předložení výplatní pásky.

Zdá se, že jde o příspěvek spíše pro osoby, které mají nějakou kvalifikaci a je předpoklad, že si práci najdou například ve vzdálenější továrně. Pro člověka, který je dlouhodobě nezaměstnaný a nízkokvalifikovaný a nemá žádné úspory, je už dojezd na pracovní pohovor do vzdálenějšího místa velmi problematický z důvodu finanční náročnosti cestování s nejistým výsledkem. Představa, že by si takový člověk mohl dovolit finančně velmi náročný první měsíc v zaměstnání, je iluzorní. (Trlifajová, Hurrle, Kissová, 2014). Adam k tomu dodává lapidárně: „Kde bych na to jako vzal? A když budu celej den v práci nebo na cestě, co děcka? Ne, to nejde, abych byl celejden pryč. A Eva musí furt někde lítat, na pracák, na sociálku, na město vyřizovat, někdo musí pohlídat děcka, nemůžete je nechat samy doma“

Stěhování za práci má v naší zemi malou tradici. Lidé mají vztah ke svým domkům a blízkým a nejsou příliš ochotni měnit kvůli zaměstnání své bydliště. U těch, kteří jsou chudí a práci nemají, je představa, že by se přestěhovali do jiného města za práci, v případě, že mají děti, velmi často nereálná. Dostanou se tak do situace, kdy budou muset kromě nástupu do nového zaměstnání ještě zařídit přestup dětí do škol a vyřešit všechny administrativní a fyzické úkony nutné k přestěhování – tedy v případě, že se jim podaří nalézt adekvátní bydlení. Nalézt takovou práci, ve které bude mít člověk jistotu příjmu, pokud nemá kvalifikaci je těžké. Stěhování je také náročné finančně. Úřad práce nabízí možnost využít i příspěvek na přestěhování, ale mít takové štěstí a zároveň najít práci i bydlení je z kategorie snů. Vzhledem k tomu, že osoby s nízkými příjmy musí mít sítě známých a kontaktů, kterým důvěřují a které pomáhají přežít období finančního nedostatku, je změna bydliště také ztrátou sociálního kapitálu nutného k přežití.

4 Vzdělání

4.1 Nízká vzdelanost jako bariéra zaměstnanosti

Výše dosaženého vzdělání a jeho obsah (tedy obor, který člověk vystudoval) hraje významnou roli v tom, do jaké míry je jedinec ohrožen nezaměstnaností a chudobou. Zjištění, že čím větší vzdělání jedinec má, tím více je úspěšný na trhu práce (měřeno výší mzdy), je dostatečně prozkoumané a ve svém výsledku není příliš překvapivé (viz např. Blöndal 2002, Dougherty 2005, Riddell 2011). Nejde však pouze o výši mzdy – vyšší vzdělání přináší i rychlejší růst mezd, rychlejší kariérní postup a větší stabilitu zaměstnání (Mincer, 1991).

Pozice, které jsou málo kvalifikované, spočívají velmi často ve fyzické práci, která bývá spojena se špatnými pracovními podmínkami, sezónností práce (zejména v oblasti zemědělství či stavebnictví) a menší nenahraditelností (a tedy snadnějším propuštěním). V poslední době na fenomén nekvalifikované práce v českém kontextu upozornil například dokument Saši Uhlové a Apoleny Rychlíkové *Hranice práce* (2017).

Kromě stability zaměstnání je také důležité to, jaký vliv má výše vzdělání na dlouhodobou nezaměstnanost, či jinými slovy, jak dlouho zůstává jedinec nezaměstnaným. Lidé s vyšším vzděláním zůstávají nezaměstnanými kratší dobu než lidé s nízkým vzděláním. Studie při tom ukazují na rozdíl mezi základním a vysokoškolským vzděláním, u středoškolského vzdělání má pak větší vliv na délku nezaměstnanosti obor (Riddell & Song, 2011).

K poslednímu dni roku 2017 bylo podle dat Českého statistického úřadu v evidenci uchazečů o zaměstnání 196.735 osob, které měly buď neúplné vzdělání, nebo vzdělání, které není zakončeno maturitní zkouškou. Osob, které měly ukončené vzdělání maturitní zkouškou, a vyšší vzdělání bylo 71.895. Dá se předpokládat, že vzhledem ke změnám pracovního trhu –

nárůst poptávky po vyšším vzdělání a tzv. soft skills dovednostech a naopak automatizace nekvalifikovaných profesí (tedy snižování poptávky po lidské síle v nízkokvalifikovaných profesích) povede k dalšímu posilňování vlivu vzdělanosti na zaměstnanost.

Eva vzdělání jako důležité pro profesní rozvoj nevnímá: „Dneska je taková doba, že když máte známé, nebo se někomu líbíte, vezme vás i s rekvalifikací z pracáku. Zním lidi, co mají maturitu a stejně jsou na úřadu práce a nemůžou nic najít.“ Nevnímá, ani když mluví o svých dětech, vyšší vzdělání jako prostředek lepšího života pro ně. Přála by si, aby byly vyučené, maturitu mít nemusí, nevidí v tom rozdíl. O dalším vzdělávání neuvažuje vůbec.

Eva a Adam nemají ve svém nejbližším okolí (míněno rodina a přátelé) nikoho, kdo by měl vyšší než středoškolské vzdělání. Nemyslí si, že by vyšší vzdělání bylo zajímavější práci, jak je vidět ze záznamu jedné části rozhovoru:

Tazatelka: „Co by to teda mohlo přinést?“

Eva: „Nevím, nic.“

Tazatelka: „Byl by to třeba lepší život? Já studuju, mám práci, co mě baví, je to lepší život?“

Eva: „To teda ne. Vždyť jste furt tady někde, nevidíte svou holku, vůbec s váma není. Rozhodně ne.“

Pro Evu je nejdůležitější postarat se o rodinu – říká, že tak to má být a tak je to správné. Ve stejném domě jako ona bydlí i matka Adama, takže Eva je pod „kontrolou“ své tchýně, která se často vyjadřuje k tomu, jak Eva zvládá domácnost a srovnává ji s tím, jak to ona měla doma, když byla mladá. Pokud by si hledala práci, byla by to práce uklízečky, nebo jednoduchá manuální práce, kterou by vykonávala proto, aby dostávala pravidelný plat a nebyla závislá na sociálních dávkách.

4.2 Transgenerační přenos chudoby skrze vzdělání

Česká republika patří mezi země, jejichž vzdělávací systém je vysoce selektivní a pomáhá reprodukovat nerovnosti ve společnosti. Dítě vysokoškolačka má velkou šanci, že samo vystuduje vysokou školu, oproti tomu potomek dělníka velmi pravděpodobně skončí také v dělnické profesi (Katrňák, 2004). Podle analýzy, provedené na datech ESS bylo zjištěno, že v České republice je vliv této reprodukce nejvýraznější ve všech sledovaných zemích (Jaká je naše společnost?, 2010).

Existuje mnoho teorií, proč tomu (nejen v České republice) tak je. Bernstein (1971) například tento přenos vysvětluje pomocí teorie jazykových kódů. Děti z dělnických rodin dle něj používají tzv. omezený jazykový kód – rodiče s nimi komunikují pomocí zákazů a příkazů, neodpovídají jim na otázku proč a nevysvětlují jim jevy okolo nich. Dítě z dělnické třídy má tím pádem omezené abstraktní vnímání a vyjadřovací schopnosti. Oproti tomu dítě vysokoškolačků používá tzv. rozvinutý jazykový kód. Je tedy schopnost abstrakce a abstrahování -tedy vybrání společných prvků. Takové dítě je schopno popsat kočku na základě společných znaků všech koček, které zná. Oproti tomu dítě s omezeným jazykovým kódem neumí najít tyto společné prvky a je tak schopno popsat pouze konkrétní kočku.

Podle Bernsteina jsou děti při nástupu do škol rychle „roztříděny“ na základě jazykových kódů, které používají. Děti s omezeným jazykovým kódem mají problém porozumět instrukcím a požadavkům učitelů, kteří (jakožto vysokoškolsky vzdělaní lidé) komunikují jazykem vyšší třídy a tedy rozvinutým jazykovým kódem.

Pierre Bourdieu, který z Bernsteina vychází, jde ještě dál a klade důraz na kulturní kapitál. Ten je souborem lingvistických schopností a kulturních znalostí. Děti z nižších tříd mají nižší kulturní kapitál, a jsou tím pádem ve

škole, která je dle Bourdieuho středostavovoskou institucí, tlačení do dělnických oborů, které vysoký kulturní kapitál nevyžadují.

Další teorie vzdělanostní reprodukce se spíše než školním prostředím a jeho vlivem na přenos nerovností zabývají vlivem rodiny. Collins, Kenway a McLeod (2000) hovoří o vlivu kultury, ve které se jedinec socializuje. Pokud je to kultura úspěchu, tedy důvěry v možnost uspět, promítá se toto pozitivně do vzdělanostních aspirací jednotlivce, jeho očekávání od života a tím pádem i úspěchu v životě. Vzdělanostními aspiracemi v českém kontextu se zabývá např. Katrňák (2004). Dle jeho výzkumu jsou vzdělanostní aspirace (tedy očekávání ohledně výše dosaženého vzdělání) rozhodujícím faktorem, který ovlivňuje výši vzdělání. Poukazuje na to, že děti dělníků se častěji setkávají s nižším očekáváním ze strany svých rodičů než děti vysokoškoláků a tím pádem jsou méně motivováni k podávání vyššího výkonu ve škole.

Otázkou, kterou však neumíme doposud zodpovědět, však zůstává to, zda nižší vzdělanostní aspirace nejsou pouhou reakcí (smířením se) na fakt, že vzdělávací systém vytváří překážky, které nejsou děti z dělnických rodin schopny překonat, a proto se raději uchylují k nižším očekáváním. Stejně tak se můžeme ptát, zda škola může překonat vliv rodiny (a nízkého kulturního kapitálu).

Eva ani Adam necítí žádnou spojitost mezi lepším vzděláním a lepším profesním životem. Ve svém bezprostředním okolí nemají nikoho, kdo by se soustředil na profesní kariéru. Práce je prostředkem k získání peněz, nikoli aktem sebepotvrzení. Adam se vzděláním nezabývá vůbec. V rodině je znát jistý fatalismus i co se týká dětí, které nedokončily vzdělání. Adam a Eva respektují jejich rozhodnutí a i když by byli rádi, kdyby děti byly ve škole úspěšné, spojení mezi vzděláním a prací je pro ně příliš vágní: „Ježíši, prostě chci, aby byli spokojení, tak já nevím, jak vám to mám říct. Když jim to půjde

a budou se chtít učit, tak budou. Však jim pomáhám, co můžu a chodí i k vám na doučování“. Eva se každý den připravuje do školy se svými dětmi – nejstarší nemá zájem se doma připravovat, ale u čtyř nejmladších synů na tom Eva trvá. Úkolů je mnoho, Eva dělá se všemi dětmi úkoly dohromady; byla jsem takové přípravy účastna a jsou to minimálně dvě hodiny tvrdé práce na minimálním prostoru, aby děti dodělaly úkoly a nehádaly se. S některou látkou už Eva pomoci nemůže, protože ji neovládá – jako například angličtina – využívá možnosti doučování ve škole, kroužků v NNO; umí si říct o pomoc. Je ale vedena snahou vyhovět škole a ochránit tak děti před negativní zkušeností.

4.3 Gender, vzdělání a nezaměstnanost

Dalším faktorem, který se podílí na nižším vzdělání a tím pádem i větším ohrožení nezaměstnaností, je gender. Gender je v současnosti chápán jako kategorie, která odlišuje biologické pohlaví a s ním se pojící biologické danosti od způsobů a vzorců chování, které kolem biologického pohlaví konstruuje společnost (Curran, Renzetti 2005). Společnost pak skrze socializaci vytváří odlišná očekávání pro ženy a muže, která se překlápí i do očekávání ohledně volby zaměstnání. Ženy, v naší společnosti tradičně spojovány se sférou domácnosti a péčí o blízké, jsou častěji směřovány do profesí, které vyžadují mateřskost, empatii, schopnost pečovat apod. V praxi to znamená, že ženy častěji než muži zastávají pozice sociálních pracovníků, pečovatelek, učitelek či zdravotních sester. Muži jsou naopak směřováni do povolání, u kterých se předpokládá využití fyzické síly (např. automechanik) nebo racionality (vedoucí pozice). S ženskými pozicemi se také pojí nižší platy, což je např. dle Currana a Renzzetiové (2005) způsobeno právě podceňováním ženské práce. Obecně, ženy vydělávají v průměru o 6000 Kč

méně než muži.⁴ Ovšem i u stejných pozic dostávají ženy nižší plat než muž, v průměru o 20%.

Ženy také zůstávají v naprosté většině případů na mateřské a rodičovské dovolené, která v České republice patří mezi nejdelší na světě. To jednak narušuje kariéru žen, a dále pak činí z matek s malými dětmi a zejména samozvitek nezaměstnaností ohroženou skupinu. Zaměstnavatelé vycházejí z předpokladu, že ženy s malými dětmi jsou primárně odpovědné za péči o ně, tedy budou často s nemocnými dětmi doma, nebudou moci pracovat s takovým nasazením atd.

Pro Evu je zcela přirozené, že se dívky starají o rodinu a děti. Stejně hned poté, co si někoho najdou, mají děti a zůstávají doma. „Když si pořídí děcko, musí se starat, já jsem taky byla mladá a musela se všechno naučit jak se o to postarat.“ Když o nich mluví, říká, že měly obě dvě dítě moc brzo a určitě by bylo lepší, kdyby si mohly užívat do doby, než budou mít děti. O tom, že by mohly například budovat kariéru, neuvažuje.

4.4 Etnicita, vzdělání a nezaměstnanost

Etnicita je dalším faktorem, který ovlivňuje výši vzdělání a následně i míru ohrožení jednotlivce na pracovním trhu. V případě minoritní etnicity je častěji spíše překážkou v získání vyššího vzdělání a následně i stabilního a finančně dobře ohodnoceného zaměstnání. V České republice jsou nejvíce marginalizovanou menšinou Romové (Vašečka, 2011). Marginalizace této menšiny se projevuje například i jejím omezeným přístupem ke vzdělávání – okolo 30% romských dětí navštěvuje bývalé zvláštní školy⁵ oproti cca 2% dětí z majority. Takto výrazný rozdíl odborníci přičítají tomu, že školský systém (včetně pedagogickopsychologických poraden) není schopen pracovat

⁴<https://www.mpsv.cz/cs/24473>

⁵ Základní školy praktické pro děti s lehkým mentálním hendikepem sice již dle školského zákona neexistují, v praxi však stále fungují.

se socio-kulturní odlišností romských žáků a v případě dětí z málo podnětného prostředí zaměřuje projevy nedostatečně podnětného prostředí za mentální postižení. Byť je v současnosti školní systém oficiálně prostupný (školský zákon), v praxi však není úplně reálné, že absolvent základní školy praktické půjde na gymnázium.

Další výrazná část romských dětí (24%) navštěvuje základní školy, kam chodí více než polovina romských žáků⁶. Tyto segregované školy představují další bariéru pro zaměstnanost – vzdělání je zde často na nižší úrovni, romské děti nemají možnost setkávat se se spolužáky z majority. Nesetkávají se tak s majoritním prostředím a nevytváří si sociální vazby mimo svoji komunitu. To není problém ani tak v malých městech, kde rodiče v podstatě nemají na výběr co do školy, kam dítě umístí. Stává se to ale velkým problémem ve městech, kde funguje tzv. spádovost – dítě chodí nejčastěji do školy, kam má demograficky blízko. Ve vyloučených lokalitách tak vznikají i vyloučené školy.

Eva si myslí, že děti se s problémem skryté diskriminace už setkávají: „Ve škole to teď není dobrý. Myslím, že některý učitelky jsou rasistky, ale nemůžu to dokázat, protože to naplno nedají najevo. Ale děcka nevyvolají, když se hlásí, ale vždycky, když se nehlásí. Taky už řekla uklízečka ve škole, že chodí do školy jen na obědy – no kde to jsme? A to ani nemluví o tom, že loni nechala jedna kluka klečet. Hrozně rádi chodí do školy, ale postupně je to přechází, když se po nich furt někdo vozí. Já vím, že oni mají taky svoje, jsou to kluci a někdy jsou divocí, ale s tím by si ta učitelka měla poradit, ne? Já do školy chodím, mluvila jsem i s ředitelem už, ale nevím, jak tohle řešit. A nejstaršího dám asi na jinou školu, jinak se bojím, že mu navrhnou diagnosták, aby se ho zbavili, a já o něj přijdu“.

⁶https://www.tyden.cz/rubriky/domaci/romske-deti-ve-vzdelavani-casto-celi-diskriminaci_439467.html

Evě záleží na tom, aby se děti ve škole cítily dobře, a přeje si, aby byly v životě šťastné, nemyslí si ale, že by jim vyšší vzdělání pomohlo. Eva ve své výpovědi naráží na několik věcí – má pocit, že učitelky (a uklízečka) se vůči jejím dětem chovají jinak jen proto, že jsou Romové. Poukazuje tím na to, že škola má určité mechanismy, kterými může dětem znepříjemnit jejich pobyt tam (a negativně tak ovlivnit možnost jejich úspěchu) a dokonce se může problémových dětí „zbavit“ jejich umístěním do diagnostického ústavu. Eva, i když se pokouší situaci nějak řešit tím, že chodí do školy, tak nevidí reálnou možnost, jak toto změnit. Evina výpověď je tak ukázkou dopadů mechanismů, které hrají velkou roli ve školní ne/úspěšnosti romských dětí.

5 Zadluženost

5.1 Zadluženost jako bariéra na trhu práce

Lidé, kteří jsou zadlužení a na jejichž příjem je uvalena exekuce, nemají motivaci získat a udržet si trvalé zaměstnání, protože o svůj příjem tak jako tak přijdou (Hirt, Jakoubek, 2006). Pro většinu chudých je těžké dostat se k půjčce poskytované bankami, protože ty vyžadují dostatečně vysoký příjem, který předpokládá schopnost splácet. I banky ale stále nabízejí kontokorenty a půjčky téměř každému, kdo má na účtu nějaký pohyb. Lidé, kteří žijí v příjmové chudobě, většinou nedokážou nabídku finanční půjčky odmítnout. I když sami možnost půjčit si nevyhledávají, často je jim nabízena tzv. obchodními zástupci společnosti přímo v domech.

Nebankovní společnosti půjčují lidem, kteří nemají dostatečný příjem častěji, což je na první pohled nelogické. Tyto společnosti se ale velmi dobře vyznají v systému a ve způsobu, jak svého klienta dostat do tzv. udržitelného dluhu. To znamená, že půjčí nízkou částku, která není ošetřena zákonem o spotřebitelském úvěru (typicky částka do 4.999,--), přičemž ve smlouvě je ujednáno, že v případě prodlení se splátkou je stanovena sankce. Další sankce a poplatky často při prodlení klienta vyženou původní dlužnou částku na několikanásobek. Sama společnost ví o křehké finanční situaci klienta a jeho výkyvy ve splácení tak předpokládá. Jejím výdělkem jsou právě sankční poplatky a úroky. Při nesplácení je věc předána rozhodci (rozhodčí doložka ve spotřebitelských smlouvách zakázána až od prosince 2012). Rozhodce je ekonomicky vázán na poskytovatele a tak rozhoduje jen formálně a v jeho prospěch. Rozhodnutí rozhodce je exekucním titulem, takže původní dlužná částka zvýšená a o sankce, úroky a náklady věřitele a rozhodce může být ihned vymáhána exekučně. I v případě, že o dluhu rozhoduje soud, je třeba se aktivně bránit včas podaným odporem proti platebnímu rozkazu. Jinak soud rozhodne v nesporné věci ve prospěch

věřitele a dluh může být vymáhán v exekuci. Tím dluh naroste o náklady exekutora a po celou dobu existence dluhu stále narůstají úroky. Většina lidí nemá dostatečné zdroje na to, aby se bránila, a také se objevuje nedůvěra ke státním institucím i strach z dopisů, kterým adresát nerozumí. Uplynutím lhůty k obraně tak uplyne možnost se bránit proti chování, které je na hranici zákona.

Adamovi přišel v roce 2017 elektronický platební rozkaz na nesplacenou půjčku společnosti Provident, který věc postoupil jiné společnosti. Řekl, že skutečně půjčku od této společnosti vzal, ale asi před deseti lety a všechno splatil. Potvrzení o splacení ale po tak dlouhé době přirozeně nemá. Proti elektronickému platebnímu rozkazu jsme podali odpor s námitkou promlčení a soud Adamovi vyhověl a uznal jeho námitku. Námitka je ale složená právní skutečnost – nemůže být uplatněna, pokud na ni dlužník soud neupozorní. Proto i velká část těchto vymáhaných pohledávek skončí v exekuci, žalovaná strana ji musí v zákonné lhůtě aktivně použít.

5.2 Exekuce

Nesplácené dluhy končí v exekucích; podle dat dostupných z portálu Exekutorské komory České republiky, za první pololetí roku 2017 jich bylo nově nařízeno 355 774, což je sedmiprocentní nárůst oproti předchozímu pololetí. Počet běžících exekucí byl ke stejnému období 4 464 000, přičemž 49 % povinných má na sebe vedeno 4 a více exekucí.⁷

Předlužená domácnost musí vyvíjet jiné strategie hospodaření s penězi, aby přežila. Některé sociální dávky u nás lze exekvovat (např. důchody, příspěvky odměny pěstouna), většina sociálních dávek ale ne. Stát stanovuje tzv. exekučně nezabavitelnou částku a ta je vyšší, než je životní minimum rodiny či domácnosti. Výši nepostižitelné částky mzdy upravuje občanský

⁷<http://ekcr.cz/1/aktuality-pro-media/2355-pocet-novych-exekuci-dale-narusta-bude-je-mit-kdo-vymahat?w=>

soudní řád a nařízení vlády. Stát se snaží snižovat sociální dávky nezaměstnaným a donutit je tak, aby si našli práci. V případě těch, kteří najdou špatně hodnocenou práci a jsou tak nuceni žádat ještě o sociální dávky, se situace komplikuje: ve svých motivačních programech, pobídkách a omezování příjmů ze sociálních dávek však nezohledňuje reálnou situaci těch nezaměstnaných, které výrazně zatěžuje zadluženost. Úřad práce při výpočtu nároku na dávku příspěvku na živobytí vychází z čisté mzdy a nezohledňuje exekuční srážky. Reálně tak domácnost pracuje s menším finančním profitem, než se kterým úřad počítá. Znamená to, že pokud pracující zadlužený žádá o sociální dávky, dokládá svůj čistý příjem – to, že se svým čistým příjmem nemůže počítat, protože mu část příjmu bude exekučně zabavena, nemá na rozhodnutí úřadu o přiznání dávky žádný vliv. (viz tabulka 1)

Možnost kontroly vlastní zadluženosti je v některých případech velmi omezená. Institucionální jazyk písemností a přechod pohledávky mezi jednotlivými institucemi je pro dlužníka matoucí. Nesplácený dluh věřitel postoupí nebo předá k vymáhání, po rozhodnutí soudu je věc předána k vymožení exekutorskému úřadu. V průběhu tohoto procesu ztrácí dlužník kontrolu jednak nad výší dlužné částky, jednak nad jeho správou. Dluh, jak jsem výše popsala, stále roste. V průběhu exekuce rostou také náklady na exekuční vymáhání. Dopisy, které v souvislosti s dluhy přicházejí (pokud vůbec se dostanou k dlužníkovi), jsou nesrozumitelné a poučení soudu o obraně obtížně pochopitelná. Téměř všichni příbuzní a známí Evy a Adama mají neřešené exekuce – jsou brány jako v podstatě neřešitelné hrozby, které se řeší jen v akutním případě, to znamená, při výkonu mobiliární exekuce, kdy se domácnost ze svého majetku snaží zachránit, co se dá.

Eva k tomu uvádí: „Když jsem poprvé chodila s břichem, matčina kamarádka si na mě vzala půjčku. Z toho je asi exekuce. Já jsem už splatila

sto tisíc. Měla jsem OK kartu od HomeCreditu a byla na to exekuce. Dokonce mi to strhávali z dávek. Pak paní na sociálce řekla, že už to mám splacené. Za devět let přišel další papír, že tam tehdy zůstaly ještě dva tisíce a je z toho šestnáct.“

Pokud zadlužený člověk začne pracovat, může si spočítat, jak velká částka mu bude exekučně strhávána ze mzdy. Nezabavitelná částka se skládá z částky na jednotlivce a $\frac{1}{4}$ z této částky na každou osobu, ke které má dlužník vyživovací povinnost. Dále je určena částka, nad kterou se srazí veškerý zbytek mzdy, pro rok 2018 byla stanovena na Kč 9.338,--. Vzorec určuje Nařízení vlády č. 595/2006 Sb. Pro výpočet je ještě nutné zohlednit, zda šlo o tzv. přednostní či nepřednostní pohledávku podle § 99/1963 Sb. Občanského soudního řádu. Při přednostní pohledávce (tj. pohledávce za státem či náhradou škody) je částka, která bude exekučně stržena vyšší, a tato splátka bude upřednostňována před ostatními. Prioritou je dlužné výživné na nezaopatřené děti.

Jako příklad uvádím v tabulce příjem jednotlivce bez vyživovaných osob, který má exekuci, jehož příjem ze mzdy či důchodu je Kč 13.000,-- čistého.

Tabulka 1)

	Bez exekuce	Exekuce – nepřednostní pohledávka	Exekuce – přednostní pohledávka
Čistý příjem	13.000,--	13.000,--	13.000,--
Započitatelný příjem pro výpočet nároku na dávku	9.100,--	9.100,--	9.100,--
Reálná mzda k výplatě	13.000,--	10.742,--	8.484,--
Rozdíl mezi příjmem, který započte úřad a reálným příjmem	0	2.258,--	4.516,--

Vypočteno podle údajů České exekutorské komory – srážky ze mzdy⁸

Z uvedené tabulky je patrné, že nařízená a vykonávaná exekuce výrazně ovlivní příjem. ÚP při výpočtu nároku na dávky vychází ze započitatelného příjmu pro výpočet nároku na dávku, zadlužená osoba má ale příjem reálně nižší.

5.3 Exekuce daňového bonusu

Pro ty dlužníky, kteří mají více dětí, bývá výhodné pracovat přesto, že mají na mzdu nařízenou exekuci nebo exekuce. Jejich nezabavitelná částka je při součtu vyživovaných osob vyšší než sociální dávky a srážky nižší. Proto existuje dost silná motivace k nástupu do zaměstnání. Jak uvádí Trlifajová a spol. ve své práci *Kdy se práce vyplatí* (2014), nezabavitelné minimum je u řady nízkopříjmových rodin vyšší, než je jejich čistá mzda. To platí jen doby, než se exekutorský úřad rozhodne exekvovat daňový bonus. Pak se mzda k výplatě radikálně sníží. Z pohledu dlužníka je tak exekvována dvakrát – jednou jako exekuční srážka, jednou jako exekuce daňového bonusu.

⁸<http://urad.exekutorsky.cz/pro-povinne/pokyny-pro-zamestnavatele>

V současné době existují dva judikáty, jejichž rozhodnutí je odlišné. Vrchní soud v Olomouci rozhodl, že daňový bonus se pro účely srážek do mzdy nezapočítává, Vrchní soud v Praze judikoval, že daňový bonus je pouze nástrojem daňové optimalizace a je tedy exekucí postihován⁹. Člověk pak nemůže požádat Úřad práce o sociální dávky příspěvku na živobytí, protože ÚP při výpočtu nároku na dávku zohledňuje čistý příjem bez exekučních srážek. Tím se dlužník dostává do pasti – nemůže pracovat, protože jeho výdělek je pak často tak nízký, že nezajistí základní potřeby rodiny a pracovat se mu tak nevyplatí.

Eva a Adam se shodují na tom, že se jim legálně do práce jít nevyplatí. Jeden živitel ve velké rodině by nezajistil vyšší příjem, museli by pracovat oba. To by komplikovalo péči o děti: „Nechci, aby vyrostli jak dříví v lese. Kdybych pracovala, musela bych stejně být na sociálce. Dopláceli by mi něco. Nebyla bych na tom o moc líp a děti bych málo viděla. Nejlepší by bylo, kdyby se mi podařilo najít si práci na zkrácený úvazek – měla bych daňový bonus, který se do dávek jako příjem nezapočítává. Ale kdyby mi ten bonus vzal exekutor, tak to by se mi vůbec nevyplatilo. Kdybych byla osm hodin v práci a nakonec bychom na tom byli líp o dva tisíce, tak to radši budu doma s dětmi.“ V tabulce 2 ukazují, jak by to vypadalo, kdyby jeden z rodičů nastoupil do práce. Je vidět, že v případě, že by měl příjem Kč 15.000,--, rozdíl mezi exekucí postiženou mzdou a mzdou k výplatě je markantní a v podstatě znemožňuje nástup do zaměstnání, protože s tak nízkým příjmem by rodina nebyla schopná přežít. V případě, že by čistá mzda byla Kč 18.000,--, byl by

⁹Dle rozhodnutí Vrchního soudu v Olomouci ze dne 11.5.2012sp. zn. 3 VSOL 852/2011 se daňový bonus pro účely srážek ze mzdy nezapočítává do čisté mzdy povinného. Vrchní soud v Praze ve svém rozhodnutí ze dne 18.3.2013sp. zn. 1VSPH 241/2013 zase judikoval, že daňový bonus není dávkou určenou k výživě dítěte, ale je pouze nástrojem daňové optimalizace. Jelikož daňový bonus je příjmem povinného a zároveň se nejedná o plnění, které by bylo uvedeno v § 299 občanského soudního řádu a jež by bylo vyloučeno z exekučního postihu, je postihován jako jiná peněžitá pohledávka povinného za jeho zaměstnavatelem. Daňový bonus se ve prospěch exekuce srazí celý.

rozdíl mezi exekvovanou mzdou a mzdou s vyplaceným daňovým bonusem trochu nižší, avšak částka Kč 3.359,-- je pro rodinu hodně vysoká.

Tabulka 2)

	Hrubá mzda 15.000,--		Hrubá mzda 18.000,--	
Daňový bonus	5.025,--		5.025,--	
Čistá mzda	Bez exekuce daňového bonusu	S exekucí na daňový bonus	Bez exekuce daňového bonusu	S exekucí na daňový bonus
	18.375,--	13.350,--	21.045,--	16.020,--
Ex. srážky při nepředností pohledávce	937,--	0	1.827,--	152,--
K výplatě	17.438,--	10.350,--	19.217,--	15.858,--
Rozdíl ve mzdě k výplatě	7.088,--		3.359,--	

Vypočteno podle údajů České exekutorské komory – srážky ze mzdy⁴

Nástup do zaměstnání je z tohoto hlediska nebezpečný - pokud člověk nepracuje a pobírá sociální dávky, má jistotu, že alespoň zaplatí nájemné. Pokud nastoupí do zaměstnání a jsou na něj nařízeny exekuce, snadno se dostává do situace, že je na tom hůře, než když nepracoval a jeho příjem je nyní nejistý (může být postižen exekucí, může mu být nařízena exekuce na účet, na mzdu, na daňový bonus). Pokud nebude mít dost prostředků na nájemné, přijde o bydlení. Možnosti obrany pro dlužníka – například návrh na částečné zastavení exekuce, jsou časově náročné – tak, jak časově náročná jsou soudní řízení. Člověk, žijící v příjmové chudobě, většinou nemá prostředky na to, aby vyčkal (nejisté) rozhodnutí soudu. Potřebuje svou situaci řešit ihned a zajistit si alespoň základní možný příjem.

5.4 Exekuce účtu

Dalším problémem při zaměstnávání dlužníka je to, že mzda a ochrana její nepostižitelné části platí jen u zaměstnavatele. Pro účet dlužníka to už

neplatí. Mzda vyplacená na účet je považována za finanční prostředky na účtu dlužníka a tento účet může exekutor obstatit. Dlužník tak přijde i o nezabavitelnou částku, kterou mu zaměstnavatel na účet vyplatil. Exekutor musí vyplatit z obstateného účtu jedenkrát dvojnásobek životního minima jednotlivce (pokud tyto prostředky na účtu jsou).¹⁰

V současné době většina zaměstnavatelů vyplácí zaměstnancům mzdu na účet. Pro dlužníka to znamená hledat způsob „bezpečných účtů“, tedy například dětského nebo někoho, na koho není nařízena exekuce. Zaměstnavatelům navíc narůstá agenda, protože srážky exekutora jsou pro ně složité a časově náročné. Eva k tomuto tématu dodává: „jasně, že nemůžeme mít svůj účet. Nikdo, kdo má exekuci ho nemá. I na sociálce posílají dávky na dětský účet, tak jim je to jedno, pošlou to na ten účet, co si zadáte.“

5.5 Insolvence – jako překonání bariéry předlužení

Pokud vezmeme v úvahu, že početnějším rodinám nemůže být exekučně sráženo, znamená to sice, že pro aktuální období jsou „chráněni“ před dopadem exekuce, na druhou stranu ale nemohou podle zákona vstoupit do procesu insolvence, protože nedosahují zákonem stanoveného příjmového minima. To znamená, že se část populace nemůže své dluhové zátěže zbavit. Po dobu trvání exekuce stále narůstají úroky a náklady spojené s exekucí. Dokonce se stává, že ačkoli dlužník splácí, dluh i ve fázi exekuce roste rychleji, než je umořován.

¹⁰Životní minimum jednotlivce je podle Zákona o životním a existenčním minimu č. 110/2006 Sb. 3.410,-- Dvojnásobek, na který má právo ten, kterému byla nařízena exekuce na účet tak činí Kč 6.820,--. Nezabavitelná část mzdy, která přijde povinnému na účet, může být, klidně i dvojnásobná, zj. když má děti. Z obstateného účtu může však vybrat pouze dvojnásobek životního minima jednotlivce. Má právo podat návrh na částečné zastavení exekuce, ovšem vystavuje se poměrně dlouhému období čekání na rozhodnutí exekutora, potažmo soudu, s nejistým výsledkem.

Od ledna 2008 je v našem právním řádu možnost oddlužení fyzických osob. Každý, kdo nemá dluhy z podnikání a je schopen splnit podmínky, může o oddlužení požádat soud. Ten rozhoduje o povolení oddlužení, na schůzi věřitelů se pak rozhoduje, zda bude podmínka splácení minimálně 30 % dluhů splněna zpeněžením majetkové podstaty, nebo splátkovým kalendářem po dobu pěti let.

Eva s Adamem by si do oddlužení jít přáli: „byla by to jediná možnost, jak se zbavit dluhů. Jenže, prý nám to nedovolí, když bereme jen dávky. Ale exekutor nás honit může, zajímavý.“

Je tedy zřejmé, že k tomu, aby se člověk zbavil dluhů, musí mít nějaký majetek nebo nějaký trvalý příjem. Nelze žádat o insolvenci bez příjmů, stát stanoví, kolik peněz musí dlužníkovi zůstat (jde o stejnou částku jako u přednostní pohledávky) a teprve ze zbytku hradí splátkový kalendář a poplatek insolventnímu správci. Pokud je člověk zadlužený dlouhodobě a už proběhly úkony exekutora, zpeněžitelný majetek už většinou nemá. Musí tedy žádat o oddlužení splátkovým kalendářem a zajistit si minimálně na pět let příjem.

Tento faktor může být motivační pro ty domácnosti, které mají méně vyživovacích osob a zůstane jim tak nějaká část prostředků na splácení. Pokud si tedy nezaměstnaný a předlužený člověk najde dostatečně dobře placenou práci, může si o oddlužení požádat. Stát stanoví výši splátky stejným způsobem jako při exekuci přednostní pohledávky. Bohužel pro ty, kteří mají více vyživovaných osob a nízkou kvalifikaci, jejich nezabavitelná částka je vyšší a na oddlužení nedosáhnou.

V lednu 2018 vláda České republiky schválila novelu insolvenčního zákona, která má zpřístupnit institut oddlužení i těm, kteří na něj dosud nedosáhli.

Návrh nyní postupuje k prvnímu čtení, jeho přijetí by podle zákonodárce pomohlo většímu počtu lidí vystoupit z dluhové pasti.

6 Aktivní politika zaměstnanosti

6.1 Úřad práce

Úřad práce nejen nabízí nezaměstnanému volná pracovní místa, ale zároveň posuzuje jeho nárok na sociální dávky. Úřad práce funguje na základě ekonomie lépe situovaných lidí – jak uvádí Mappes-Niedek (2013) - ta radí tvrdě a usilovně pracovat a odkládat si na pozdější časy. Proto je tolik jeho programů určeno k nezdaru v tom smyslu, že lidem nepomohou vymanit se z příjmové chudoby – nepočítá s nezaměstnanými jako s osobami, které se dlouhodobě potýkají s chudobou a mají tak zcela jiné životní strategie než ona ekonomicky soběstačná většina, která tyto programy připravuje.

Procesy aktivní politiky státu ve skutečnosti příliš nepomáhá k začlenění do pracovního procesu, neboť neakcentuje okolnosti, které sociální vyloučení nutně přináší (předluženost, reprodukce chudoby, ekonomická nevýhodnost práce, sloučení profesního života a rodinných povinností v mnohočetných rodinách, distribuce zdrojů v rodině, apod.) Úřad práce se snaží tyto lidi z evidence vyloučit za co nejmenší prohřešek; staví se tak do role kontrolora. Ve své praxi jsem viděla na doporučení klienta vyjádření zaměstnavatele, že uchazeč „schválně neprovedl vstupní test“, nebo se „nechoval na přijímacím pohovoru vhodným způsobem“. Tuto situaci řeší i Adam. Klíčové je vyjádření zaměstnavatele, ÚP nijak nezkoumá, co ho k podobným vyjádřením vede. Obrana proti takovému postupu je problematická, protože uchazečova obrana není brána vážně. Dojde tedy k sankčnímu vyloučení, které rodinu finančně ohrožuje (nedosáhne na některé dávky) a to ji přímo žene k nelegálnímu zaměstnání. Sociální pracovníci mluví o umělém

snižování zaměstnanosti, ÚP takové chování oficiálně nepřiznává, postupuje však opravdu tvrdě.

Jednu z reforem na trhu práce označuje Keller v knize Nová sociální rizika přímo jako diskriminační. Jde o krácení podpory v nezaměstnanosti těm, kdo podali výpověď. Uvádí, že *„svoboda těchto lidí má být redukována na volbu zůstat v zaměstnání, kde jsou třeba i vystavováni porušování zákona, anebo odejít a riskovat tím propad životní úrovni, či upadnutí do chudoby.“* (Keller, 2011, s.. 64)

Pracovnice úřadu práce vycházejí z předpokladu, který verbalizuje státní správa prostřednictvím vysokých úředníků a volených zástupců, že totiž ti, kteří jsou v evidenci uchazečů o zaměstnání, pracovat nechtějí, a je nutné je donutit pracovat nebo za jejich nezaměstnanost potrestat.

6.2 Povinné kurzy

Klienti v sociální službě, se kterými pracuji, se zúčastnili v posledních letech až tří vzdělávacích kurzů úřadu práce, přičemž všechny byly povinné a pokud by účast odmítli, byli by sankčně vyloučeni z evidence uchazečů, což by pro ně mělo fatální následky. V těchto kurzech se stále dokola učí o finanční gramotnosti a dostávají rady, jak se nezadlužit, což je úsměvné v situaci, kdy se ani zadlužit nemohou, protože na sobě mají tolik exekucí, že jim půjčí jedině lichváři. V každém podobném kurzu se mají také zaměřovat na sebe prezentaci při jednání s potenciálním zaměstnavatelem, není ale vůbec zohledněno, že se jim vstup na pracovní trh vůbec nevyplatí vzhledem k zadluženosti a nákladům na výkon práce. Učí se používat PC a internet k tomu, aby s pomocí lektora dokázali napsat svůj životopis. Pokud je ale k počítači posadí zaměstnavatel, kterému s pomocí lektora či sociálního pracovníka pošlou svůj životopis elektronicky, selhávají. Nejde totiž o systematické vzdělávání a člověk, který nedokáže správně psát a (nebo) používat počítač, většinou potřebuje více času tréninku i motivace k novým znalostem. Na kurzy finanční gramotnosti jsou posíláni uchazeči funkčně

negramotní, kteří například nedovedou správně číst. Eva uvádí, že ona i její příbuzní se zúčastnili několika takových kurzů: „pořád dokola. Ne, nepomohlo to. Stejně vás nikdo nezaměstná, ale když vás pošlou, musíte chodit, jinak vás vyloučí.“ Eva se neučí tak, že by soustavně přijímala informace, které aktuálně nepotřebuje. Vyhledává je k vyřešení svých problémů. Na těchto kurzech se nenaučila nic specifického, co by mohla používat a co by jí vstup na trh práce zjednodušilo.

6.3 Poukázky

Od prosince 2017 zavedl úřad práce vyplácení části sociálních dávek formou poukázek, které příjemce může směnit za nákup potravin a základního spotřebního zboží. Z příspěvku na živobytí může být takto vypláceno až 65 %, minimálně je to 35 % u těch, kteří jsou v evidenci uchazečů o zaměstnání déle než půl roku. Dříve bylo možné, že úředník poukázky vyplatil na základě individuálního posouzení, nyní je ale systém poukázek povinný a na úvaze úředníka je jen výše procentní výměry. Uplatnit je lze pouze u nasmlouvaných obchodníků a jejich seznamy poskytne příjemci dávky přímo úřad práce. K tomuto opatření je nutné přičíst to, které je platné od února 2017 a to snížení příspěvku na živobytí po šesti měsících pobírání z 3410,-- na 2200,--, pokud není uchazeč zapojen do veřejné služby.

„Nechápu, proč nám to dávají, když nepijeme, nehrajeme automaty. Když nedostávám příspěvek na bydlení a oni mi dají většinu peněz v poukázkách, nemůžu s tím jít zaplatit nájem. Nemůžu koupit, co potřebuju, ale na kolik peněz mám stravenku. Třeba bych toho koupila i míň, ale to bych ji nevyčerpala. Třeba do Kauflandu, kde jsou slevy, s tím vůbec nemůžu.¹¹ Takže místo abych na nákupu ušetřila, jsme na tom ještě hůř. Beztak, když potřebujete prachy, snažíte se ty stravenky prodat, a nikdo vám nedá plnou

¹¹ Provozovny, kde je možné uplatnit poukázky, dostane osoba přijímající poukázky na ÚP. Jsou dostupné např. na Odbor sociální péče MMB.

cenu ze stravenky. Teď dostávám těch 35 % ve stravenkách, a jestli mi v nich dají víc, to už vůbec nevím, jak to budu dělat. Asi budu ty stravenky nosit na bytěk a platit s nima nájem. Stejně je to tak, že přijdou peníze na živobytí, já s nima zaplatím nájem, pak to tam ukážu a možná mi něco vyjde, že mi vrátí něco na dávkách na bydlení. Já to mám ještě horší o to, že se mi nezapočítává tak elektřina. Jak to není na mě, tak mi to nezapočítají a dostávám tak míň“

Z Evina vyprávění vyplývá, jak jí vadí, že je považována za osobu, která by mohla dávky zneužívat. Jejich výplata jí zase zužuje manévrovací prostor a díky poukázkám je ohrožena úhrada těch výdajů, které poukázkou zaplatit nemůže.

Úřad práce nefunguje jako pomocník při začlenění na trh práce, ale spíše jako kontrola stupně disciplinace. Skrze až fatální sankce si vynucuje zapojení obyvatel do pracovního procesu, což kontroluje vynucováním pravidelných návštěv ÚP, nabídkou mnohdy nevhodných zaměstnání, které když nezaměstnaný odmítne, ztrácí nárok na podporu v hmotné nouzi.

6.4 Veřejná služba

Veřejnou službu povinnou tak, jak byla od roku 2012 zavedena při sociální reformě, zrušil Ústavní soud jako nucenou práci. Nyní je tedy zavedena „nepovinně“ tak, aby představu o nucené práci nenaplnňovala. Veřejnou službu ale obce a úřady práce zajišťovat nemusí, je na nezaměstnaném, aby si takovou možnost našel sám. Na nezaměstnaného, který si nemůže z nějakých důvodů najít práci je tedy uvalena povinnost najít si poskytovatele veřejné služby, což je složitější, než se nechat zaměstnat. Úřad práce zde více rezignuje na hledání práce jako nástroj pomoci, ale stává se více nástrojem kontroly.

Studie Marienthal srovnává institucionální postoje k nezaměstnaným – v Rakousku byla na nezaměstnanost odpovědí podpora v nezaměstnanosti,

v USA to ale byla podpora zaměstnanosti, tedy nezaměstnaný musel vykonávat určitou činnost, aby tuto podporu získal – to pravděpodobně zabránilo „rozpadu struktury sociální osobnosti“ (Jahoda, Lazarsfeld, Zeisel, 2013). To měl možná na mysli zákonodárce při zavádění veřejné služby. Jenže neustálé proklamování o parazitech žijících ze sociálního systému, reflexní vesta s nápisem Veřejná služba na zádech a nudná nezajímavá práce vykonávaná vlastně zdarma nejsou to, co by nezaměstnané motivovalo. Vytvoření pozitivního návyku je tak silně diskutabilní.

V současné ekonomické konjunktuře je nabídek veřejně prospěšné služby málo. Pokud se ale situace změní a firmy nebudou mít dostatečný ekonomický profit, je pravděpodobné, že se jejich chování na pracovním trhu změní stejně, jako se změnilo po zavedení původní veřejné služby v roce 2012. Tedy propouštění těch zaměstnanců, kteří mají nejnižší kvalifikaci jako například uklízeči veřejných prostor. Těm je v zaměstnaneckém poměru nutné vyplácet zákonem stanovenou minimální mzdu. Pokud má zaměstnavatel dostatečný příliv nezaměstnaných, kteří mu stejnou práci odvedou bez nákladů, je jasné, co je pro něj ekonomicky výhodnější. Snaha státu motivovat nezaměstnané k hledání práce tím, že místo práce, za kterou dostanou mzdu, budou muset pracovat zdarma nebo téměř zdarma, se tak může snadno stát cestou, jak rozšířit řady těch, kteří jsou v evidenci uchazečů o zaměstnání a pracují za možnost pobírat sociální dávky.

Eva i Adam veřejnou službu vykonávají; v jejich městě je ale velmi omezený počet možností výkonu. Kdyby o tuto možnost přišli, jejich příjmy se opět sníží. Ve městě, kde bydlí, je převis poptávky nad možností absolvovat veřejnou službu nad nabídkou.

6.5 Nová úprava dohod o provedení práce

Dohody o provedení práce byly v roce 2017 upraveny novelou zákona o zaměstnanosti jako úprava výkonu nekolidujícího zaměstnání. Zákonodárce

si od novely sliboval zvýšení motivace k hledání takového zaměstnaneckého poměru, kde je účast zaměstnance i zaměstnavatele na nemocenském pojištění. To znamená, že ti uchazeči o zaměstnání, kteří dosud měli možnost si přivydělat v rámci dohody o provedení práce, nyní už nemohou být v evidenci uchazečů. Ti, kteří včas smlouvu neukončili, byli z evidence vyloučeni. Zaměstnavatel, u kterého práci na dohodu vykonávali, je měl zaměstnat nejlépe na klasickou pracovní smlouvu a odvádět za ně pojištění.

Adam dříve na dohodu o provedení práce pracoval u kamaráda, který má firmu na výkopové práce. Výdělek hlásil na ÚP a 70 % z něj bylo jeho rodině započteno do příjmů – o tuto částku se snížily sociální dávky vypočtené pro společně posuzované osoby. Reálný přivýdělek tak byl pouze 30 % z toho, co si skutečně vydělal. Už to bylo pro rodinu komplikované, protože se dávky přepočítávaly měsíc poté, co si peníze vydělal. Rodina tedy žila stále v nejistotě, zda stejný výdělek bude mít Adam i v následujícím měsíci, aby se při sníženém výpočtu dávek nedostali ještě níž, než kdyby se nesnažil alespoň nějaké finanční prostředky do rodiny přinést. Po nabytí účinnosti novely se tedy odhlásil z evidence uchazečů o zaměstnání, aby mohl dál vykonávat práci na dohodu. Kdyby to neudělal a ÚP by na to, že pracuje, přišel v rámci kontroly, obával se sankčního vyřazení. To by znamenalo, že ani kdyby pro něj kamarád práci neměl, nemohl by se do evidence po určitou dobu vrátit a ÚP by ho posuzoval jako osobu finančně zajištěnou, což by mělo dopad na dávky celé rodiny, se kterou je společně posuzovanou osobou. Nakonec, když práce u kamaráda nebyla, přihlásil se znovu do evidence a pracuje nyní nárazově na černo. Za dobu, kdy byl z evidence odhlášen, mu vznikl další dluh na veřejném zdravotním pojištění, protože výdělek z práce na dohodu byl tak nízký, že z něj pojistné nezaplatil.

6.6 Práce mladých v rodinách v hmotné nouzi

Řada známých Adama a Evy řeší svou situaci tak, že nepřiznávají přítomnost otce v rodině. Ten buď oficiálně žije na ubytovně, nebo je bezdomovec. Vzhledem k tomu, že rodina žije na malém městě, to ale Eva s Adamem nechtějí udělat: „stejně na městě ví, že ty lidi bydlí spolu.“ U společně posuzovaných osob úřad práce posuzuje všechny příjmy členů rodiny. To je demotivační zejména pro dospívající děti. Jak pro ty, které ještě studují, tak pro ty, které vstupují na trh práce. Přizná-li domácnost jejich výdělek, je příjem dítěte započítán jako společný příjem a dávky jsou sníženy. To demotivuje mladé lidi z chudých rodin hledat si práci. Často si při vstupu na pracovní trh představují, že se od rodičů budou moci osamostatnit a hledat si vlastní bydlení. To se jim nemůže podařit, když nemají z čeho ušetřit na kauci pronájmu bytu. Zůstávají tedy s rodiči, ale nemohou si ze svého platu nic dovolit. To silně snižuje motivaci pracovat – vede to k tomu, že se mladí registrují na Úřadu práce a pracují načerno. „Ekonomická samostatnost, soběstačnost a nezávislost na společnosti či rodině je potvrzením dospělosti.“ (Plesník, 2006, s. 11). Eva k tomu přímo uvádí, že by si všechny nebo téměř všechny prostředky dítěte, které by chodilo do práce, rozhodně nenechala: „Nejstarší syn chodí na brigádu, chodí kopat. Musí vědět, jak je těžký vydělat peníze. Když si vydělá, může si koupit oblečení nebo mobil, nebo co chce. Nakoupil si i všechno do školy sám – to mi pomohlo. Kdyby normálně vydělával, jasně, že by mi musel něco dávat, řekněme tak tři tisíce měsíčně. Ale až bude dospělej, normálně chodit do práce, kdyby s náma bydlel a vydělal třeba to, co my dostaneme na dávkách, to bych ho ani do té práce na smlouvu nenutila. To nejde, aby nás živil a nic mu nezbylo.“

Ještě názorněji je to vidět u studentů: student střední školy je sociálními pracovníky motivován k tomu, aby si našel letní brigádu. I on sám chce pracovat, jako každý jiný adolescent si chce pořídit nové oblečení nebo

mobil. Protože jsou ale rodiče v hmotné nouzi, musí být výdělek každého člena přiznáván jako příjem některé ze společně posuzovaných osob a započítán do výše 70 %. Student tak má část výdělku předat svým rodičům. To jednak demotivuje k brigádě (a vytvoření pracovních návyků a zážitku z odměny za práci), jednak jsou to rodiče, kteří se postaví často proti, protože je pro ně nepřijatelné, aby je živilo jejich školou povinné dítě.

Závěr

„Co bysme chtěli? Normálně, abysme mohli jít do práce, aby z toho něco bylo, měli bysme nějaký výhled. Kdybysme mohli jít do oddlužení, že to jednou splatíme. Ale já bych šla i teď, chodím na výběrka, ale nikdo se mi neozve. Teď jsme byly se švagrovou, ptali se, že jestli máme zkušenosti s prací v nějaké firmě. To nemáme, ale nedělá nám problémy normálně uklízet kdekoli. Akorát k někomu do domácnosti bych uklízet nešla, že bych se někomu cpala do domácnosti a do soukromí. Taky říkají, že jim nevyhovujeme kvalifikačně, ale nakonec vezmou důchodkyně, který ani nevidí. Bylo by fajn, aby lidi nebyli tak hnusný, ty zaměstnavatelé i na úřadech, ale víte, jak to je. Vidí cigány, tak najednou neberou.“

Rodina je konfrontována nejčastěji s tím, že rodiče nejsou v pracovním poměru. „Proč nepracujete?“ ptají se úředníci ženy, která žádá město o přidělení většího bytu. „Proč Váš partner nepracuje?“ ptají se úřednice na ÚP, když si jde požádat o sociální dávky. „Dluhy se musí platit“ zní silný hlas společnosti. Kdyby všem těmto hlasům měla rodina vyhovět, aby nebyla zařazována mezi ty, na něž společnost doplácí, její ekonomická situace by se příliš nezlepšila.

Zde uvádím tabulku srovnání, jak by na tom rodina byla, kdyby jeden z rodičů pracoval za mzdu, která by jako hrubá mzda byla stejně vysoká jako sociální dávky.

Hrubá mzda 18.600,--	Čistá mzda	Mzda postižená exekucí nepřednostní pohledávky	Mzda postižená ex. a exekucí daň. bonusu	Při plné závislosti na sociálních dávkách*
	21.579,--	19.574,--	16.224,--	
Přídavky na děti	4.200,-- **	4.200,--	4.200,--	2.700,--
Příjem, který ÚP započítá při testování nároku na dávku Příspěvků na bydlení	25.779,--	25.779,--	25.779,--	
Reálný příjem rodiny dohromady	25.779,--	23.774,--	20.424,--	18.600,--

*zde považuji za plnou závislost na dávkách současnou situaci rodiny, tedy příjem cca 18.600,-- -

** Zákon č. 117/1995 Sb., o státní sociální podpoře stanovuje vyšší přídavek na dítě pro rodiče, kteří mají příjem z výdělečné činnosti.

Jak je z tabulky patrné, při plně exekvované mzdě by si rodina polepšila o zhruba 1.800,-, přičemž je ještě nutné uvést, že by dosáhla ještě na dávku Příspěvků na bydlení – protože ale nemají na sebe napsanou elektřinu, byl by tento příspěvek velice nízký – orientační kalkulačka na internetu říká, že by to bylo 67,-. K přesnému mechanismu výpočtu používá ÚP interní systémy, ani sami uživatelé přesně neví, jak vysoká dávka jim bude v daném měsíci vyplacena, pokud u nich dojde k nějaké, i menší změně. Zároveň je nutné počítat s nárůstem nákladů při zaměstnání (jídlo mimo domov, zajištění péče o děti v případě, že by pracovala matka, apod.). Absurdní systém udržuje rodinu v nejistotě – neví, jak přesně by doplácení dávek vypadalo, je však jisté, že i kdyby do práce nastoupili a ztratili ji, ohrozí tím i bydlení a vůbec svou existenci jako rodiny. Paralyzující je strach, že kdyby nastoupili do

práce, mohli by o ni přijít a nedosáhli by na sociální dávky v měsíci po ztrátě zaměstnání, kdy by je potřebovali nejvíce.

Novely zákonů a nařízení o dávkách pomoci v hmotné nouzi se v souladu s programovým prohlášením vlády a deklarací politických zástupců stále více zpřísnují. Sociální stát ale v některých případech nefunguje jako pojištění, ale jako jediný způsob zajištění. Pokud je toto zajištění odebráno, lidé jako jsou Adam a Eva nemají žádné dostupné legální prostředky, jak se se změnou situace vyrovnat.

Na příkladu rodiny je patrné, že jedno samostatné řešení jednoho z problémů situaci nevyřeší. Nelze jen vyřešit dluhy – není je totiž z čeho platit. Nelze jen nastoupit do práce – zadluženost by její ekonomický profit pohltila. Nelze absolvovat s předpokládaným výsledkem nějaký rekvalifikační kurz na ÚP, protože nástup do zaměstnání by neměl pro rodinu efekt.

Motivovat děti, aby se nepohybovaly v rámci brigád, nebo prvního zaměstnání v šedé ekonomické zóně znamená, že budou nositeli tíže zabezpečení rodinného rozpočtu. Řešením by bylo, místo stále nových restriktivních opatření, aby děti, které studují a žijí s rodiči, v době, kdy dosáhnou potřebného věku pro vstup do pracovně právních vztahů, si mohly své výdělků z brigád nechávat a nezapočítávaly by se jako příjem společně posuzovaných osob. Posílilo by to nezávislost dítěte na chudobě rodičů a pomohlo překonat bariéru pro vstup na pracovní trh. Také by ubylo pracovních kontraktů mladých tzv. načerno, tedy bez pracovní smlouvy a ti by se tak ihned od vstupu na pracovní trh neučili pohybovat se v šedé ekonomické zóně.

Selhání rodiny v úhradě nájemného je považováno za potvrzení její neschopnosti postarat se o základní věci a je chápáno jako opakované

problémy, pro které se na rodinu nedá spolehnout. Vzhledem k exekucím ale není jasné, zda by dokázali hradit nájemné z exekvovaných příjmů. Ani v budoucnu by se postupným splácením z dluhů nevymanili, protože ty narůstají rychleji, než je rodina stačí splácet. Byli by tedy odsouzeni k tomu, aby velkou část svého dospělého života platili náklady spojené s dluhy a neměli dost peněz na zaplacení nájemného.

Cílem této práce bylo ukázat, jak komplexní je problém nezaměstnanosti. Vstup na trh práce ovlivňuje mnoho různých faktorů, ač jsou vzájemně provázány. Společnost často předkládá zaměstnání, jakékoliv zaměstnání, jako ultimátní lék na chudobu a sociální vyloučení. Na příkladu této rodiny jsem však poukázala na to, že vzhledem k tomu, že chudoba a sociální vyloučení jsou komplexní směsicí různých překážek, přijetí nevýhodného zaměstnání nemusí být proto nutně řešením tohoto stavu.

Zdroje:

BERNSTEIN, Basil. Class, Code and Control: Volume 1 – Theoretical Studies Towards A Sociology Of Language (1971).

BLÖNDAL, J. Accrual Accounting and Budgeting: Key Issue and Recent Developments. OECD Journal of Budgeting, 3 (1), Paříž, 2002.

BOURDIEU, Pierre. Teorie jednání. Praha: Karolinum, 1998.

COLLINS, Cherry, KENWAY, Jane and McLEOD, Julie. Factors influencing the educational performance of males and females at school and their initial destinations after leaving school. Department of Education, Training and Youth Affairs, Australian Government Publishing Service, Canberra. 2000

DISMAN, Miroslav. Jak se vyrábí sociologická znalost. Praha: Nakladatelství Karolinum, 2009.

HALÍŘOVÁ, M. Koncept chudoby v dlouhém 19. století a podoby péče o chudé v Čechách. In HLAVAČKA, M., CIBULKA, P., et alii. Chudinství a chudoba jako sociálně historický fenomén. Praha. Historický ústav AV ČR. 2013.

HENDL, Jan. Úvod do kvalitativního výzkumu. Praha: Karolinum, 1997

HIRT, Tomáš a Marek JAKOUBEK, ed. "Romové" v osidlech sociálního vyloučení. Plzeň: Vydavatelství a nakladatelství Aleš Čeněk, 2006.

JAHODA, Marie, LAZARSFELD Paul Felix a ZEISEL Hans. Marienthal: sociografie komunity nezaměstnaných. Brno: Masarykova univerzita, 2013.

JANDOUREK, Jan. Sociologický slovník. Vyd. 2. Praha: Portál, 2007.

KATRŇÁK, Tomáš. Odsouzení k manuální práci: vzdělanostní reprodukce v dělnické rodině. Praha: Slon, 2004.

KELLER, Jan. Až na dno blahobytu. Brno: Hnutí DUHA. 1993.

KELLER, Jan. Tři sociální světy. Praha: Sociologické nakladatelství. 2010.

KELLER, Jan. Nová sociální rizika. Praha: Sociologické nakladatelství. 2011.

KELLER, Jan. Odsouzení k modernitě: co hledá sociologie a našla beletrie. Praha: Novela bohemica, 2015.

KUBÁTOVÁ, Helena. Rukověť autora diplomky: [čtení a psaní odborných textů ve společenských a humanitních oborech]. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2009.

MAPPEŠ-NIEDIEK, Norbert. Chudáci Romové, zlí Cikáni: co je pravdy na našich předsudcích. Brno: Host, 2013.

MAREŠ, Petr. Nezaměstnanost jako sociální problém. Praha: Sociologické nakladatelství, 1998.

MAREŠ, Petr. Sociologie nerovnosti a chudoby. Praha: Sociologické nakladatelství, 1999.

MAŘÍKOVÁ, Hana, KOSTELECKÝ Tomáš, LEBEDA Tomáš a ŠKODOVÁ Markéta, ed. Jaká je naše společnost?: otázky, které si často klademe. Praha: Sociologické nakladatelství (SLON), 2010.

MATOUŠEK, Oldřich. Slovník sociální práce. Praha: Portál, 2003.

MATOUŠEK, Oldřich, Pavla KODYMOVÁ a Jana KOLÁČKOVÁ, ed. Sociální práce v praxi: specifika různých cílových skupin a práce s nimi. Praha: Portál, 2010.

- MINCER, Jacob. Education and Unemployment. NBER Working Paper No. 3838. 1991.
- MOŽNÝ, Ivo., MAREŠ, Petr. Institucionalizace chudoby v Čechách. Přehledová studie. Praha: Foundation Start. 1995.
- MUSIL, Libor. Ráda bych Vám pomohla, ale...: dilemata práce s klienty v organizacích. Brno: Marek Zeman, 2004.
- NEČAS, Ctibor. Romové v České republice včera a dnes. Olomouc: Vydavatelství Univerzity Palackého, 1999.
- PLESNÍK, Vladimír, RICHTEROVÁ Bohdana a QUISOVÁ Silvie. Problém dlouhodobé nezaměstnanosti: praxe a východiska. Krnov: Reintegra, 2006.
- RENZETTI, Claire M. a CURRAN Daniel J. Ženy, muži a společnost. Praha: Karolinum, 2003.
- RIDDELL, W. Craig., SONG, Xueda. The Impact of Education on Unemployment Incidence and Re-Employment Success: Evidence from the U.S. Labour Market. IZA Discussion Paper, Institute for the Study of Labour. 2011
- ŠMAJSOVÁ BUCHTOVÁ, Božena. Nezaměstnanost: psychologický, ekonomický a sociální problém. Praha: Grada, 2002.
- ŠOTOLA, Jaroslav. Romové v pasti „sociálního vyloučení“. In PREISSOVÁ KREJČÍ, A., JUÁREZ TOLEDO, R. a kol. (eds.). Sociální exkluze v multikulturních společnostech. Komparace současné situace v České republice a Mexiku. Olomouc: Univerzita Palckého v Olomouci, 2013.
- VAŠEČKA, Imrich. Sociálne vylúčené rómske skupenia a nezamestnanosť ich členov. Prešov (SR): Prešovská univerzita: Prešov, 2011.

Odkazový aparát:

MPSV.CZ: Pomoc v hmotné nouzi. Dostupné z: <https://www.mpsv.cz/cs/5>

Programové prohlášení vlády | Vláda ČR. Úvodní stránka | Vláda ČR [online]. Dostupné z: <https://www.vlada.cz/cz/jednani-vlady/programove-prohlaseni-vlady-162319/>

Ke stažení - Agentura pro sociální začleňování. Dostupné z: <http://www.socialni-zaclenovani.cz/dokumenty/...k.../kdy-se-prace-vyplati.../download>

Exekutorský úřad Brno město, Mgr. Jaroslav Homola. Dostupné z: <http://urad.exekutorsky.cz/pro-povinne/pokyny-pro-zamestnavatele>

Ex. Komora: <http://ekcr.cz/1/aktuality-pro-media/2355-pocet-novych-exekuci-dale-narusta-bude-je-mit-kdo-vymahat?w=>

Srážky ze mzdy: nové nezabavitelné minimum a výpočty v r. 2017, judikatura a problémy v praxi: Bulletin Advokacie. Dostupné z: <http://www.bulletin-advokacie.cz/srazky-ze-mzdy-nove-nezabavitelne-minimum-a-vypocty-v-r.-2017-judikatura-a-problemy-v-praxi?browser=mobi>

Nekolidující zaměstnání – změna právní úpravy. Dostupné z: http://www.cssz.cz/NR/rdonlyres/952C7FD8-6323-4557-9C6A-B20B44F6EAA8/16115/NP_5_2017_str_2325.pdf

Prameny práva:

Občanský soudní řád 99/1963 Sb

Zákon č. 257/2016 Sb. o spotřebitelském úvěru

Zákon č. 120/2001 Sb. o soudních exekutorech a exekuční činnosti (exekuční řád) a o změně dalších zákonů

Zákon č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotné nouzi ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 435/2004 Sb. o zaměstnanosti ve znění pozdějších předpisů

Zákon č. 182/2006 Sb. o úpadku a způsobech jeho řešení

Zákon č. 48/1997 Sb. o veřejném zdravotním pojištění

Další:

Rychlíková, Apolena. 2017. Hranice práce. Dokument.